

Наръчник по финансово-правна грамотност за Европа

Съфинансирано от
Европейския съюз

FIN-LEG-LIT project, Erasmus+ KA2; 2020-1-FR01-KA204-080552_Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Financial-Legal
Literacy for
Europe

© EURL Aristote, 2023

© VšĮ Finansų teisės institutas, 2023

© Европейска мултикултурна асоциация (превод на наръчника от английски на български език), 2023 г.

© RFS EUROFORM (превод на наръчника от английски на италиански език), 2023

© Hervé Pinel, 2023 г. (илюстрации)

Лицата, които не са носители на авторските права върху настоящото ръководство, могат да го използват безплатно и свободно в рамките на отворен лиценз без ограничения.

Подкрепата на Европейската комисия за издаването на тази публикация (труд) не представлява одобрение на съдържанието, което отразява единствено възгледите на авторите, и Комисията и Националната агенция не носят отговорност за използването на съдържащата се в нея информация.

Предговор

Добре дошли в Наръчника по финансово-правна грамотност за Европа ("Наръчникът"), разработен в рамките на съфинансирания от ЕС проект "Еразъм+" (Уникален код: 2020-1-FR01-KA204-080562 ; KA2 - Сътрудничество за иновации и обмен на добри практики), озаглавен "Финансово-правна грамотност за Европа" (FIN-LEG-LIT) (<https://finleglit.eu/>).

От стартирането си през октомври 2020 г. проектът FIN-LEG-LIT обединява пет партньорски организации от четири участващи държави (по азбучен ред):

- България (Европейска мултикултурна асоциация)
- Франция (Eurl Aristote и OENE - Организация за овластяване и неформално образование)
- Италия (RFS EUROFORM)
- Литва (VšĮ Finansų teisės institutas)

Водещ автор на ръководството е д-р Томас Вершинкас, подпомаган от Рокас Лаздаускас и Рокас Ляудинкас, всички от VšĮ Finansų teisės institutas. Всички партньори по проекта допринесоха с конкретни данни и знания, събрани по време на проекта, като подкрепиха изготвянето на Наръчника и осигуриха превода му на съответните си езикови версии. Илюстрациите на Ръководството са изготвени от Ерве Пинел. Наръчникът беше прегледан от финансовия експерт Андриус Нормантас и от юридическия експерт Мантас Мейзерайтис.

Настоящото ръководство е изчерпателен ресурс, насочен към повишаване на финансовата и правната грамотност на гражданите в Европейския съюз. Въз основа на материалите от Наръчника проектът FIN-LEG-LIT разработи и онлайн инструмент за електронно обучение (www.finleglit-academy.eu) (Е-инструментът), който предлага

достъпно онлайн финансово-правно обучение, позволяващо обучение във всякаква среда и по всяко време. Наръчникът и електронният инструмент са достъпни на пет езика: български, английски, френски, италиански и литовски. Наръчникът е публикуван както на хартиен носител, така и във версия pdf, която е достъпна на адрес <https://finleglit.eu/> или www.finleglit-academy.eu.

Наръчникът и електронният инструмент са разработени предвид значителните финансови и инвестиционни загуби, пред които е изправен ЕС поради различните нива на финансова и правна грамотност на гражданите. Проучването на Евробарометър за финансовата грамотност на гражданите на ЕС през 2023 г.¹ показва силни различия между държавите членки, които допринасят за фрагментацията и икономическите дисбаланси в ЕС, оставяйки хората уязвими на икономически колебания и кризи, особено на фона на предизвикателствата, породени от пандемията COVID-19, войната в Украйна и други кризисни ситуации.

Проектът FIN-LEG-LIT е насочен към възрастните с ниски доходи, ниска квалификация и/или квалификация в страните от ЕС, които според споменатото проучване на Евробарометър (2023 г.) са особено уязвими по отношение на финансовата грамотност. Макар и насочени към тази аудитория, Наръчникът и Електронният инструмент могат да бъдат полезни и за всички европейци, които се стремят да повишат своите финансово-правни познания, свързани с управлението на личните финанси.

Наръчникът и електронният инструмент са предназначени за използване като материал за групово обучение в семинари, работни срещи и лекции, както и за индивидуално обучение. Посочените инструменти са разработени по начин, който най-добре отговаря на потребностите на европейските граждани от различни държави от ЕС, поради което те по-скоро предоставят универсално приложима информация, без да се цели конкретната държава и специфичния финансов и правен контекст. Следователно информацията, предоставена в Наръчника и Електронния инструмент, трябва да се разглежда и прилага, като се отчита местният контекст.

Наръчникът е силно вдъхновен от Рамката за финансова компетентност на възрастните в Европейския съюз², приета през 2022 г., и е сред първите инструменти за финансово-правна грамотност, които прилагат на практика посочената рамка.

¹ Вижте: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2953>

² Вижте: https://finance.ec.europa.eu/publications/commission-and-oecd-infe-publish-joint-framework-adults-improve-individuals-financial-skills_en

Наръчникът е структуриран така, че да обхваща всички важни аспекти на управлението на личните финанси, като включва както финансова, така и правна гледна точка. Раздел 1.2 от Наръчника представя основните концепции за управление на личните финанси и служи като отправна точка към по-подробните раздели, които следват. Наръчникът е разработен така, че да позволява различни подходи за четене. Читателите могат да се запознаят с него изцяло, от началото до края, или да четат избирателно разделите, които представляват особен интерес. В този смисъл всички раздели са написани така, че да бъдат самостоятелни и да могат да се четат самостоятелно. Този подход може да доведе до известно повторение на основни понятия, но също така включва многобройни кръстосани препратки, за да се улесни намирането на свързана информация в други раздели.

Потребителите на ръководството и електронния инструмент могат да проверят придобитите знания, като направят онлайн тестове в електронния инструмент на адрес www.finleglit-academy.eu.

Каним ви да се запознаете с Наръчника по финансово-правна грамотност за Европа и да използвате онлайн инструмента за електронно обучение, който дава на гражданите на ЕС важни финансови и правни познания за управление на личните финанси. Заедно можем да проправим пътя към една по-грамотна във финансово отношение и икономически устойчива Европа.

Съдържание

Предговор	3
Списък на фигурите	7
ЧАСТ 1 - ПЪРВИТЕ МИ СЪПКИ В ЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ	8
1.1 ОСНОВНИ ТЕРМИНИ В ОБЛАСТТА НА ЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ	9
1.2 СПЕЧЕЛИХ ПАРИ - КАКВО ДА ПРАВЯ ПО-НАТАТЪК	13
1.3 ДЪЛГЪТ - КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА И КАК РАБОТИ	24
1.4 МОИТЕ ПАРИ И МОЕТО СЕМЕЙСТВО	30
1.5 ОСНОВНИ ФИНАНСОВИ ПРОБЛЕМИ И РЕШЕНИЯ	34
ЧАСТ 2 - УПРАВЛЕНИЕ НА ЛИЧНИТЕ МИ ФИНАНСИ	40
2.1 ХАРЧЕНЕ НА ПАРИ И РАЗХИЩЕНИЕ НА ПАРИ	41
2.2 МОИТЕ СПЕСТЯВАНИЯ - ВЪЗМОЖНОСТИ И РИСКОВЕ	47
2.3 ВЗЕМАНЕ НА ЗАЕМ И ДАВАНЕ НА ПАРИ НАЗАЕМ	51
2.4 МОГАТ ЛИ ПАРИТЕ ДА ПРАВЯТ ПАРИ?	57
2.5 ЛИЧНИ ФИНАНСОВИ ЗАТРУДНЕНИЯ - ДЕЙСТВИЯ И РЕШЕНИЯ	62
ЧАСТ 3 - ЛИЧНИТЕ МИ ФИНАНСИ КАТО ЧАСТ ОТ ИКОНОМИЧЕСКАТА СИСТЕМА	66
3.1 ИНВЕСТИРАНЕ НА ПАРИТЕ МИ - ЗЛАТНИ ПРАВИЛА	67
3.2 ЗАСТРАХОВКА	73
3.3 ПОДГОТОВКА ЗА ПЕНСИОНИРАНЕ	78
3.4 ИСКАМ ДА ДАРЯ. НА КОГО ДА СЕ ДОВЕРЯ?	84
ЧАСТ 4 - УПРАВЛЕНИЕ НА ЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ В КРИЗИСНИ СИТУАЦИИ	87
4.1 БЪДЕТЕ ВИНАГИ ГОТОВИ ЗА НЕОЧАКВАНИ СИТУАЦИИ	88
4.2 КАК ДА ДЕЙСТВАМЕ, КОГАТО ГОЛЕМИЯТ ИКОНОМИЧЕСКИ СПАД НАСТЪПИ	92
4.3 ВЪЗМОЖНОСТИ ПО ВРЕМЕ НА КРИЗАТА	97
4.4 СЛЕД КРАЯ НА КРИЗАТА	101

Списък на фигурите

Фигура 1: Примерен бюджет	15
Фигура 2: Примерна таблица за проследяване на разходите	42
Фигура 3: Как цигарите изядат парите ви*	44
Фигура 4: Намаляване на стойността на спестяванията ви поради инфлацията	50
Фигура 5: Колко наистина струва един дългосрочен заем	53
Фигура 6: Как парите ви могат да печелят пари	61
Фигура 7. Инвестициите се борят с инфлацията. Какво се случва с вашите 10 000 евро?	70
Фигура 8. Спестяване за пенсиониране под формата на депозити	80
Фигура 9. Спестяване и инвестиране за пенсиониране	80
Фигура 10. Подготовка за пенсиониране - кога да започнете	81
Фигура 11. Размер на спешния фонд	90

ЧАСТ 1 - ПЪРВИТЕ МИ СЪПКИ В ЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ

1.1 ОСНОВНИ ТЕРМИНИ В ОБЛАСТТА НА ЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ

За много хора правото и финансите са пълни с непознати, странно звучащи термини и изрази. Въпреки това, както и във всички други области, в които не сме професионалисти, не е необходимо да знаем всички подробности. Ние караме кола, но това не означава, че знаем името на всяка нейна резервна част. Какво да кажем за термините, свързани с нашето тяло? Още по-сложно? И все пак можем да живеем щастливо дори без да знаем всички подробности. Същото важи и за правото и финансите. Работата на професионалистите е да ни помагат, когато са необходими професионални знания и подкрепа.

Въпреки това, за да управлявате личните си финанси, след като свикнете с тези думи и изрази, може да почувствате колко много се разширяват финансовите ви хоризонти и как това намалява въображаемите страхове. В този раздел ще откриете някои от ключовите думи, свързани с личните финанси, които по-късно ще бъдат използвани в целия този наръчник.

Когато започнете да мислите за управлението на личните си финанси, е добре да имате представа какво означават тези термини, повечето от които вероятно вече знаете:

Актив. Нещо със стойност, което може да бъде притежавано, като например имущество, инвестиции или парични средства.

Съдебен изпълнител. Упълномощен служител или агент, който отговаря за изпълнението на съдебни решения, събирането на дългове и изземването на имущество за покриване на неизпълнени финансови задължения.

Банкрут: Правното положение, при което човек не може да изплати дълговете си и търси съдебна защита, за да ги погаси.

Облигации. Дългови ценни книжа, емитирани от компании или правителства, които плащат лихва на притежателите на облигации.

Бюджет. Финансов план, който разпределя приходите между разходите, спестяванията и инвестициите.

Обезпечение. Актив, заложен като обезпечение на заем, който може да бъде конфискуван, ако заемът не бъде изплатен.

Сложна лихва. Лихва, начислена както върху първоначалната сума на главницата, така и върху всички натрупани лихви от предишни периоди. Тъй като лихвата се добавя към главницата, общата сума нараства с ускоряващ се темп, което позволява на инвестициите или дълговете да нарастват значително с течение на времето.

Кредит. Възможността да се вземат пари назаем или да се получат стоки или услуги с разбирането, че ще бъдат върнати по-късно.

Криза. Ситуация, в която има внезапно и неочаквано събитие, което може да има сериозни негативни последици, като например финансова или здравна криза.

Дълг. Пари, дължими на кредитори, като салда по кредитни карти, заеми или ипотечи.

Дискреционни разходи. Несъществени или незадължителни разходи, които не са жизненоважни за оцеляването. Тези разходи включват развлечения, вечери, почивки и луксозни предмети.

Диверсификация. Разпределяне на инвестициите в различни активи с цел намаляване на риска.

Ранно пенсиониране. Избор да спрете да работите и да се пенсионирате преди определената пенсионна възраст.

Фонд за спешни случаи (финансов резерв). Определена сума пари, заделена за покриване на неочаквани разходи или извънредни ситуации, като например медицински сметки, ремонт на автомобил или загуба на работа.

Основни разходи. Основни и необходими разходи за живот, като храна, жилище, комунални услуги, здравеопазване и транспорт.

Разходи. Разходи, свързани с живота, като наем, комунални услуги, хранителни стоки, транспорт и развлечения.

Приходи. Пари, получени от различни източници, като заплати, инвестиции или имоти под наем.

Инфлация. Общо повишаване на цените и намаляване на покупателната способност на парите с течение на времето.

Несъстоятелност. Финансова ситуация, при която физическо лице или организация не е в състояние да изплати задълженията си в срок. Това означава, че те дължат повече пари, отколкото имат на разположение за изплащане на дълговете си, което може да доведе до финансови затруднения или дори до фалит. Неплатежоспособността може да бъде причинена от различни фактори, като прекомерни дългове, лошо финансово управление или неочаквани финансови загуби.

Застраховка. Финансова защита срещу непредвидени събития, като заболяване, нараняване или имуществена вреда.

Интерес. Цената на заемане на пари или възвръщаемостта на инвестиция капитал.

Лихвен процент. Процентът, който се начислява от кредиторите за заемане на пари или за спестявания.

Инвестиции. Активи, закупени с очакване за генериране на доход или капиталова печалба, като акции, облигации, взаимни фондове или недвижими имоти.

Пасиви. Дългове и финансови задължения, които дължите на други лица.

Заем. Пари, взети назаем от заемодател, които се очаква да бъдат върнати с лихва.

Ипотека. Заем, взет за закупуване на имот, който обикновено се изплаща за дълъг период от време с лихва.

Взаимни фондове. Инвестиционен инструмент, който обединява пари от множество инвеститори за закупуване на различни активи.

Пасивен доход. Доход, генериран без активно участие в получаването му, като например доход от наем или доход от инвестиции.

Пълномощно. Юридическо упълномощаване на друго лице да действа от ваше име по финансови или правни въпроси.

Запис на заповед. Писмено обещание за изплащане на определена сума пари на определена страна в рамките на определен период.

Рефинансиране. Замяна на съществуващ заем с нов, който е с по-изгодни условия, като например по-ниски лихвени проценти или по-дълги периоди на изплащане.

Пенсиониране. Моментът, в който човек преставя да работи и разчита на натрупаните спестявания и инвестиции, за да получава доходи.

Спестявания. Пари, заделени за бъдещо използване, например за спешни случаи, пенсиониране или други финансови цели.

Ценни книжа. Финансови инструменти, като акции и облигации, които представляват собственост или дълг.

Акции. Единици собственост в дадена компания, известни също като акции.

Данъци. Такси, които се плащат на правителството въз основа на доходи, собственост или стоки и услуги.

1.2 СПЕЧЕЛИХ ПАРИ - КАКВО ДА ПРАВЯ ПО-НАТАТЪК

Когато имате пари, естествено си задавате въпроса какво бихте искали да направите с тях. По принцип имате четири възможности какво да правите с парите. По принцип можете да:

- **изразходвайте**
- **спестете**
- **инвестирайте**
- **направете дарение**

Макар че тези четири възможности са валидни, всички те са свързани с определени знания, как да го направим. Харченето на пари не трябва да се превръща в разхищение на пари или спестяванията не трябва да се превръщат в прах, изяден от инфлацията и други рискове. Настоящият наръчник ще ви запознае с ползите и рисковете, свързани с всяка от тези четири възможности, така че да разполагате с необходимите елементи, за да вземате информирани решения, свързани с парите ви. Въпреки че в този раздел 1.2 ще бъде направен общ преглед на четирите споменати опции, ще намерите повече подробности в други раздели на Ръководството.

РАЗХОДИ. И така, нека започнем с харченето на пари. Звучи като чисто удоволствие - да харчиш пари. Ако животът беше кратък колкото един ден, вероятно нямаше да има много мислене и лесно щяхме да харчим парите си или да ги даваме на другите и въпросът щеше да бъде решен. Щеше да е чисто удоволствие. Животът обаче е много по-дълъг от това и нашите нужди и проекти също са по-сложни. Ето защо, когато имате спечелени пари, трябва внимателно да прецените какво да правите с тях. Винаги е необходимо да мислите дългосрочно и да мислите за себе си не само днес, но и след 20, 30 години и години на пенсиониране.

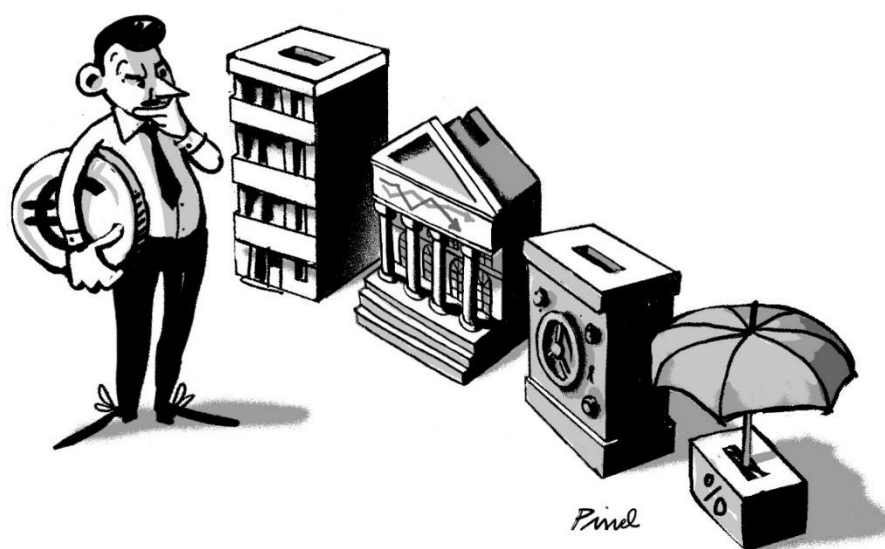

Препоръчва се, ако човек мисли дългосрочно, да отделя около **10-20% от** парите си за **спестявания** и **инвестиции**. Следователно, когато говорим за **разходи**, говорим за останалите **80 процента от** парите ви. Всички тези проценти обаче са относителни и от конкретната ви ситуация зависи колко пари да отделите за четирите споменати варианта. Във всички случаи разходите също трябва да следват определени правила. В противен случай харченето на пари може да съсипе финансовото ви положение или да ви попречи да изградите финансово

щастливо бъдеще. С други думи, трябва да контролирате за какво харчите парите си, за да не се превърне това харчене в **разхищение на пари**.

Предлага се **50 процента** от доходите да се изразходват за **основни разходи**, а **30 процента** - за **дискреционни разходи**. Останалите **20 процента** могат да се използват за **спестяване и инвестиции**. За да управлявате тези разходи, е важно да следите разходите си и да съставите свой **бюджет**. Можете да вземете обикновен лист хартия, файл на Excel или друг формат, който е най-подходящ за вас, и да запишете всички източници на приходи и разходи за месеца, а след това и за годината. След като тези редове на приходите и разходите са ясно видими, ще можете да анализирате и да решите как да разпределите спечелените пари, кои разходи да запазите или намалите, кои редове на приходите да увеличите и как. Ако успеете да намалите разходите си, това ще ви позволи да отделите съответната сума за други финансови цели.

Може да изглежда, че съставянето на личен бюджет е трудна задача. Това обаче не е така. Тази задача дори може да бъде приятна и да донесе голямо чувство на удовлетворение и контрол, когато изведнъж видите ясен преглед на всичките си финанси. Няма универсален формат за вашия бюджет. Можете да започнете с основен списък на **хартия**, а когато финансовите ви познания нараснат, можете да създадете по-сложен бюджет. Като алтернатива можете да използвате **приложения за бюджетиране**, много от които са достъпни безплатно. От самото начало бюджетът

ви трябва да включва категории за разходите и приходите ви. Наличието на тези категории ви позволява да изчислите разликата между разходите и приходите си, което ви дава ясна представа за финансовото ви състояние и какви действия можете да предприемете. След това можете да си поставите **финансови цели** и съответно да коригирате разходите и приходите си, за да постигнете тези цели. Бюджетът обикновено се планира за период от една година. По-долу можете да намерите много прост пример за това как може да изглежда един бюджет.

Фигура 1: Примерен бюджет

Годишни приходи/разход и (2023 г.)	Песимистичен сценарий	Реалистичен сценарий	Оптимистичен сценарий	Какво да направите, за да постигнете оптимистичен сценарий
Заплата	6000	12000	13000	Изпълнение на допълнително платени задачи на работното място
Почистване на апартаменти	240	360	720	Почистване на 18 вместо на 12 апартамента годишно (30 евро/апартамент)
...	...	...	...	
Общи приходи	6240	12360	13720	
Общи разходи	12000	12000	12000	
ОБЩ РЕЗУЛТАТ	-5760	360	1720	

Този бюджет ви дава възможност да имате ясна представа за източниците на приходи и за разликата между приходите и разходите ви (обозначена като "ОБЩ РЕЗУЛТАТ"). Препоръчително е да създадете такъв бюджет в началото на годината и да разгледате три възможни сценария - песимистичен, реалистичен и оптимистичен. През годината могат да настъпят различни непредвидени събития, като например да загубите работата си или да се сблъскате с неочаквани разходи. Основната ви цел трябва да бъде да структурирате източниците на приходи и разходите си по начин, който най-малкото да ви позволи да избегнете отрицателен резултат в края на годината при

Песимистичния сценарий. Освен това може да искате да приложите Оптимистичния сценарий, като в този случай трябва ясно да посочите в таблицата какви действия трябва да предприемете с всеки бюджетен ред, за да увеличите приходите си и да постигнете желания резултат по Оптимистичния сценарий.

Изготвянето на бюджет изисква внимателно проследяване на разходите, за да разберете колко пари харчите всеки месец и всяка година. По-подробна информация за проследяването на разходите е разгледана в раздел 2.1 - Харчене и прахосване на пари.

Този бюджет ви позволява да придобиете яснота за финансовото си състояние и да започнете да обмисляте как да управлявате финансите си по-добре и да си поставяте финансови цели. Независимо дали става въпрос за освобождаване от дългове, закупуване на велосипед, покупка на къща, подготовка за пенсиониране или други цели, които имате предвид, този наръчник предлага различни съвети, които могат да бъдат полезни за постигането им. За да постигнете целите си, ще трябва да намерите начини да коригирате приходите и разходите си, за да постигнете желания резултат, което може да отнеме няколко години или дори десетилетия. В крайна сметка пътят, който ще изберете, зависи изцяло от вас.

Когато говорим за основни разходи, те включват основни разходи, които са ви необходими, за да живеете, като храна, наем, ипотека, електричество и транспорт. Дискреционни разходи, които не са от съществено значение за вашето съществуване, като кино, ресторанти и пътувания. Ето защо, докато мислите къде и как да харчите пари, трябва първо да **дадете приоритет на** необходимите суми за основните разходи. Само ако основните разходи са покрити, тогава можете да планирате колко пари можете да похарчите за дискреционни разходи.

За да не прахосвате пари, трябва да **избягвате импулсивното харчене**. Всички знаем, че не бива да се пазарува на гладно, тъй като има риск да купите много повече, отколкото ви е необходимо, а и закупените продукти може да не са подходящи. Затова, преди да отидете в магазина, съставете списък за пазаруване и го следвайте. Преди да отидете в магазина или по време на пазаруването, трябва също така да **търсите промоции, оферти, отстъпки**, разпродажби или купони. Помислете дали наистина се нуждаете от тези стоки и дали сделката е изгодна за вас. Сделките могат да бъдат и "фалшиви", така че внимавайте да не попаднете просто в маркетингов капан и да пропилиете парите си.

Пазаруването онлайн също може лесно да се превърне в прахосване на пари, затова обмислете внимателно потенциалните си покупки и проверете дали наистина се нуждаете от тези стоки. Онлайн пазаруването с възможност за връщане на стоките

също е много полезно за разумното харчене на пари и за връщането на стоките, които сте решили да не купувате, тъй като нямате нужда от тях или не ви подхождат.

Освен това основното правило при харченето на пари трябва да бъде да **използвате само парите, които имате**, а не кредитите. Ако използвате дълг, за да платите за стоки и услуги, цената на тези стоки и услуги ще бъде по-висока, а освен това ще трябва да бъдете допълнително дисциплинирани, за да изплатите дълга. Използването на дълг за покриване на разходите ви показва, че разходите ви не съответстват на приходите ви. По-скоро може да използвате дълг за големи покупки, като например закупуване на кола или апартамент, при които нямате възможност да платите цялата сума наведнъж и от джоба си. За да предотвратите използването на дълг, може би е добре да имате кредитна или дебитна карта с 0 кредит. Това би гарантирало, че ще плащате с парите, които имате, а не с парите, с които разполага кредитната институция или друг доставчик на кредити.

След като съставите бюджета си, е важно **редовно да преглеждате разходните си пера**. Веднъж месечно можете да прегледате разходните си пера и да определите кое е било необходимо, кое не и къде сте могли да спестите пари. Годишният преглед на бюджета ви е много важен, тъй като може да видите разходите за цялата година.

Годината е цикъл и анализът на годишния ви бюджет ви позволява най-добре да видите дали финансите ви вървят по планирания път към финансовите ви цели или има нещо, което трябва да промените в разходите или приходите си. Редовното преглеждане на бюджета не само ви помага да управлявате по-добре финансите си, но и ви дава усещане за осъзнатост и контрол върху ситуацията. Често получаваме доходи и харчим пари, сякаш следваме течението на реката. Ако обаче започнем да анализираме и контролираме финансите си, това може да се окаже много по-безопасен и удобен начин, отколкото да рискуваме да се спускаме по течението на реката в скали, просто надявайки се, че те не са там или че ще ги избегнем въз основа на късмета. Не забравяйте, че сами градите късмета си, включително и финансовия!

Ако имате **дълг, изплатете го в съответствие с** планирания график за плащане. Дългът генерира още дълг по отношение на лихвения процент или глобите за забавяне на плащанията, което допълнително затруднява финансите ви. Ето защо изплащането на дълга трябва да бъде включено в приоритетите на разходите ви и трябва да спазвате дисциплина при погасяването му. Повече подробности за дълга ще намерите в следващия раздел 1.3 (Дългът - какво представлява и как работи). В него има и други важни разходни редове, като например **застраховката**, която силно допринася за финансовата ви сигурност и евентуално може да покрие разходи, които би трябвало

да покриете със собствени средства, ако не сте застраховани. Повече за застраховките ще научите в раздел 3.2 (Застраховки).

Във всички случаи разходите трябва да съответстват на финансовите ви възможности. Най-добре е да живеете под финансовите си възможности, което ви позволява да имате предпазна възглавница, в случай че доходите ви намалее или друго събитие(я) повлияе(т) негативно на финансовото ви състояние. Дори това да се случи, няма да е необходимо да промените драстично начина си на живот и навиците си.

СПЕСТЯВАНЕТО НА ПАРИ е друга основна част от личните финанси. Хората спестяват пари за различни цели, като например за създаване на фонд за спешни случаи, планиране на покупка на автомобил, спестяване за апартамент или пенсиониране. Спестяването без цел не е ефективно, тъй като спестените пари се изяждат от инфлацията и не допринасят целенасочено за постигане на целите ви. Ако спестявате без цел, съществува по-голям риск парите ви да се обезценят поради инфлацията или да ги похарчите в ущърб на другите си финансови нужди. Например, ако имате за цел да създадете **фонд за спешни случаи**, който да ви позволи да живеете около 3-6 месеца, в случай че загубите източника(ците) на доходи, ще спазвате определени правила, свързани с това спестяване. Ще знаете, че фондът за спешни случаи трябва да бъде недосегаем и може да се използва само в извънредни ситуации. Следователно няма да харчите тези пари за закупуване на стоки или услуги или да ги изразходвате за ваканционното си пътуване. Между другото, изграждането на фонд за спешни случаи трябва да бъде приоритет по отношение на личните ви финанси. То не само увеличава финансовата ви сигурност и гъвкавост, но и ще се чувствате много по-сигурни в психологически план, знаейки, че винаги разполагате с някакви пари за спешни случаи. Повече за изграждането на фонд за спешни случаи ще намерите в раздел 4.1 (Бъдете винаги готови за неочакваното).

Както вече споменахме, би било добре да отделяте около **20% от доходите си за спестяване и инвестиции**. Въпреки това зависи от финансовото ви състояние до каква степен можете да отделяте част от доходите си за спестяване и инвестиции. Ако днес това не е възможно, трябва да анализирате доходите и линиите на разходите си с цел да печелите повече или да освободите част от парите, за да ги използвате за спестяване и инвестиране.

Освен недосегаемия фонд за спешни случаи е важно да разполагате и с пари под формата на **свободно достъпни пари в брой**, които винаги да ви служат като възглавница за покриване на разходите ви. Трябва да избягвате ситуации, в които по сметката ви има "0" или още по-лошо - налага се да използвате пари от кредит, за да

покриете разходите си. Винаги трябва да имате някаква допълнителна сума в джоба си или по сметката си. Между другото, освен че по-голямата част от парите ви са в електронен вид, разумно е да имате и част от парите си в брой на хартиен носител. По този начин сте по-добре защитени от неочаквани ситуации като неработещ банкомат, изгубена дебитна карта или неработещ мобилен телефон.

Както беше посочено по-горе, **определянето на приоритетите при спестяването** е важно, но различни цели на спестяването могат да бъдат постигнати едновременно и паралелно. Можете да решите колко пари всеки месец ще отделяте за създаване на фонд за спешни случаи, колко ще спестявате, за да имате финансова възглавница в свободно достъпни парични средства, и колко пари ще отделяте за други краткосрочни (като закупуване на велосипед или спестяване за почивка) или дългосрочни (като спестяване за пенсия) цели.

За да спестите пари, можете да използвате различни **форми и инструменти**. Можете да спестявате пари в брой по банковата си сметка, да спестявате физически пари, да направите депозит в банка или друга кредитна институция, така че парите ви да генерират пари под формата на лихва. В зависимост от целите на спестяването си ще можете да изберете инструмент, който най-добре отговаря на съответната цел. Трябва да се консултирате с вашия финансов консултант или банкер например за това кои инструменти са най-подходящи за различните цели на спестяване. Например средствата ви за спешни случаи трябва да са на разположение веднага, ако имате нужда от тях. Те обаче могат да бъдат спестени под формата на парична сметка, която генерира лихва, но все пак ви позволява да изтеглите част или всички пари в желания момент. От друга страна, ако спестявате за дългосрочни цели, можете да съхранявате парите под формата на банкови депозити с по-висок лихвен процент, но и с фиксиран срок на погасяване (например 1 година). Преди да изберете спестовни инструменти, трябва най-вече да попитате доставчика на инструмента дали при необходимост можете лесно да изтеглите част или всичките си пари, дали този инструмент генерира лихва и дали е застрахован по схемите за застраховане на депозити в ЕС.

Няколко основни **риска са свързани с пестенето** на пари. Първият е **инфлацията**, тъй като тя непрекъснато поглъща парите ви. Цените на стоките и услугите са склонни да се повишават и следователно парите ви губят стойност. За вашите 100 евро, които имате днес, няма да можете да си купите същите стоки и услуги дори след една година. Ако инфлацията е умерена (да речем 2% годишно), след една година ще трябва да похарчите 102 евро, за да си купите тези стоки и услуги. Но може да има периоди, когато инфлацията се повишава до 10 и повече процента годишно ...

Друг риск, свързан със спестяването, е рискът **доставчикът** на спестовни инструменти, които използвате, да изпадне в **несъстоятелност**. Например спестявате парите си под

формата на банков депозит, а банката изпада в несъстоятелност и не може да ви изплати парите. Това би било катастрофа и затова трябва да сте сигурни, че спестявате пари във форми, които са обект на застраховка, позволяваща ви да възстановите парите си дори в случай на несъстоятелност на доставчика на услугата.

Освен вече споменатите, съществуват и много други рискове, свързани със спестяванията, като парични реформи, измами, промени в нормативната уредба или данъчното облагане. Ето защо, дори спестяването на пари да изглежда много сигурен вариант, не бива да се хипнотизирате от него и не забравяйте, че спестяването на пари ви генерира "0" или малка лихва. Съществуват инструменти, които са финансово по-привлекателни от гледна точка на генерирането на пасивен доход, когато вашите пари правят пари. Ако се съсредоточите само върху спестяването, това означава, че **може да пропуснете възможностите** да печелите повече пари.

ИНВЕСТИРАНЕ. Инвестирането е друга възможност, която трябва да обмислите при управлението на личните си финанси. Когато инвестирате пари, вие очаквате, че тази инвестиция ще ви донесе възвръщаемост под формата на лихва, дивиденди, увеличение на цените или по-висока заплата. Възможностите за инвестиране се различават в голяма степен и трябва да откриете тези, които отговарят най-добре на финансовите ви възможности, финансовите ви цели, знанията и опита ви. Сред най-популярните инвестиционни възможности са:

- Образование
- Ценни книжа (акции, облигации, съкровищни бонове, взаимни фондове, ETF и др.)
- Недвижима собственост
- Злато
- Колекционерски предмети

Тези различни форми на инвестиране ще бъдат разгледани по-подробно в раздел 3.1 (Инвестиране на парите ми - златни правила).

Различните инвестиции са свързани с различни нива на риск. По-рисковите инвестиции могат да донесат повече пари (по-висока възвръщаемост), но съществува и по-голям риск от загуба на пари. От друга страна, може да изберете инвестиционни инструменти с по-нисък риск, но се очаква те също да генерират по-малка възвръщаемост. Също така някои инвестиционни инструменти са доста прости, докато други изискват повече знания и опит. Преди да започнете да инвестирате, трябва да решите какви са **целите** ви **на инвестиране**, каква е **стратегията** ви **на**

инвестиране, **колко** пари ще отделите за инвестиране и **какви инструменти** ще използвате за инвестиране.

Тъй като инвестирането е свързано с риск да загубите част или всичките си пари, трябва да **инвестирате само тези пари, които можете да "забравите"**. Не трябва да инвестирате пари, които може да ви трябват за покриване на разходите ви. В противен случай може да бъдете принудени да продадете инструментите, в които сте инвестирали, на ниска цена и да претърпите загуби. Също така трябва да сте психологически подготвени за възходите и спадите на пазара, за да не изпаднете в паника и да продадете инвестициите си на загуба.

Друга ключова дума в инвестициите е **диверсификация**. Това означава, че трябва да инвестирате в различни инвестиционни инструменти, а не в акции на една или повече компании, например. Вашият така наречен инвестиционен **портфейл** трябва да бъде диверсифициран и дори ако една компания, в която сте инвестирали, фалира, това не би трябвало да бъде катастрофа за вас, тъй като сте инвестирали в различни активи.

Колкото **по-рано започнете да** инвестирате, толкова по-голям е шансът ви за дългосрочен успех. Въпреки това би било неразумно веднага да започнете да инвестирате големи суми пари в инструменти, които дори не познавате. **Започнете с малки** суми и в инструменти, които разбирате. Успоредно с това инвестирайте в знанията си и откривайте други инвестиционни инструменти стъпка по стъпка, година след година.

Редовното инвестиране обикновено е най-ефективният начин за инвестиране за непрофесионалисти. Този подход позволява да се противодейства на възходите и спадите на пазара, което е част от процеса. Опитът да се предвиди кога да се купят и кога да се продадат инвестиционните инструменти е трудна задача, изпълнявана от професионалистите, които не са защитени и от риска да се провалят.

Не забравяйте, че инвестирането за непрофесионалисти не е толкова динамично, колкото го показват във филмите. Затова, преди да започнете да инвестирате, **свалете лилавите си инвестиционни слънчеви очила** и приемерте инвестирането като интересен, но дълъг и доста бавен процес към вашите финансови цели. Повечето от историите за бързо забогатяване чрез инвестиране остават ограничени до малък брой хора. Въпреки това много от тях поемат непропорционален риск и губят част или дори всичките си пари. Ето защо, докато инвестирате:

- започнете рано
- определете целите си
- всички се основават на стратегията

- действайте бавно и
- никога не спирайте да се учите

Конкретните инвестиционни възможности, които са най-подходящи за даден човек, зависят от неговото индивидуално финансово състояние, цели и толерантност към риска. Важно е да направите собствено проучване и да се консултирате с финансов консултант, преди да вземете каквото и да е инвестиционно решение, за да сте сигурни, че то съответства на вашите индивидуални финансови цели и толерантност към риска.

ДАРТЕЛСТВО. Още една възможност за използване на парите ви е даряването. Удоволствие и важно начинание е да подкрепите финансово кауза или организация, която смятате, че се нуждае от вашата финансова помощ. Трябва внимателно да прецените каква **сума** можете да отделите за дарение, да анализирате какви **каузи и организации** бихте искали да подкрепите. Съвременните технологии ви позволяват да дарявате средства от вашите местни организации до световни участници, като Световната продоволствена програма на ООН или други. Подходите ви към даренията трябва да се вписват в цялостната ви стратегия за управление на личните финанси и да не противоречат на финансовите ви цели. Поддържането на общите ви финансови цели би ви позволило да дарявате постоянно и дори повече, отколкото правите сега.

Важно е обаче да се отбележи, че има много **измамници**, чиято единствена цел е да измъкнат парите ви и нямат нищо общо с каузите и работата, за които искате да допринесете финансово. Затова проучете на кого дарявате и дали информацията за бенефициента е точна. Има фалшиви уебсайтове на валидни организации, има хора, които се преструват, че представляват организациите бенефициенти, има организации, които са създадени като измама, за да събират парите ви. Ето защо е полезно да **направите своето проучване**, преди да дарите, да общувате с хора от организацията, която харесвате, и дори да се консултирате с банката си дали банковите данни на организацията са точни.

Освен че трябва да избягвате измами, трябва да проучите и **как** потенциалният **получател на** вашето дарение **управлява дарените средства**. Трябва да избягвате дарения на лица, които управляват лошо получените средства. Често имате възможност да посочите конкретна цел на дарението си, така че парите да бъдат използвани точно за целите, за които ги дарявате. Търсете организации, които предоставят на **дарителите обратна информация за** това къде са изразходвани получените средства.

Освен това, въпреки че дарението е благотворителна дейност, трябва да имате предвид, че в много случаи може да имате право на **данъчни облекчения за**

направените от вас дарения. Задължително се консултирайте за това с данъчните власти на вашата страна или с частен данъчен консултант. Дарението може да има различни данъчни последици. Затова си струва да се запознаете с тях предварително.

1.3 ДЪЛГЪТ - КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА И КАК РАБОТИ

Дългът е паричен заем, който трябва да бъде върнат с **лихва**, и може да бъде както полезен инструмент за постигане на финансовите ви цели, така и източник на страдание в зависимост от начина, по който се управлява. Това управление изисква **търпение** и **дисциплина**, както във всички сфери на личните финанси. Дълг по кредитна карта, заем за кола, ипотека, личен заем и медицински дълг - всички те са често срещани източници на дълг. За да управлявате ефективно дълга, е важно да **избягвате ненужните дългове**, да извършвате **редовни плащания навреме** и да **разработите план за изплащане на** съществуващите дългове. Много е важно да прецените как дългът ще се отрази на бюджета ви и да видите дали ще можете да извършвате редовни плащания към кредитора.

Дългът **може да възникне** не само **от** договор за заем между кредитора и кредитополучателя, като например вие и вашата банка. Той може да възникне и в резултат на други ситуации, например при забавено плащане на фактури за услуги или стоки или в случаите, когато сте нанесли щети на друго лице или на негова собственост. Един от най-често срещаните дългове е дългът за наем и комунални услуги. Забавеното плащане или неплащането на наем или комунални услуги, като например сметки за ток, вода или газ, може да доведе до дълг. За да **избегнете дългове за наем и комунални услуги**, трябва да включите тези разходи в бюджета си и да извършвате редовни плащания навреме. Настройването на **автоматични плащания** или напомняния може да помогне да се гарантира, че сметките се плащат навреме. Макар че дълговете за комунални услуги обикновено се разглеждат като по-малко спешен проблем в сравнение с други форми на дългове, като например дългове по кредитни карти или студентски заеми, за да се осигури финансова стабилност, е изключително важно да останете бдителни по отношение на сметките за комунални услуги и да осигурите навременни плащания, като по този начин предотвратите превръщането на дълговете за комунални услуги в бреме.

Ако вземете пари назаем, обикновено трябва да платите цена за това под формата на **лихвени плащания**. Лихвените плащания се отнасят до допълнителната сума пари, която кредитополучателят трябва да плати върху заетата сума като компенсация на кредитора за използването на парите. Изключително важно е да сте наясно с **лихвените проценти** и условията за погасяване на вашия дълг. Когато поемате дълг, е важно внимателно да обмислите рисковете и ползите, особено когато става въпрос

за **високи лихвени проценти**. Високите лихвени проценти могат да увеличат драстично размера на дълга с течение на времето и да доведат до финансови затруднения. По-добре е да се пазите от заеми с високи лихви и да търсите алтернативни решения при спешни финансови ситуации. Лихвените проценти са разгледани по-подробно в раздел 2.3 (Вземане на заем и даване на пари назаем).

Ако решите да задължнете, трябва да **взимате разумни заеми** и да се съобразявате с тях, за да постигнете финансовите си цели и да сведете до минимум разходите. Разумното вземане на заеми включва принципи като вземане на заем само на необходимото, сравняване на лихвените проценти, разбиране на условията на заема и изготвяне на погасителен план. Като управлявате отговорно дълга си и избягвате ненужните задължения, можете да поддържате финансова стабилност, да постигнете финансовите си цели и да сведете до минимум правните рискове.

Ако искате да управлявате личните си финанси, **изплащането на дълговете** е ключов елемент. Управлението на дълга изисква **дисциплина** и **ангажираност с план**. Като разбирате различните видове дългове, обмисляте възможностите за рефинансиране и прилагате добри практики за управление на дълга, можете да работите за постигане на финансова стабилност.

Докато обмисляте да вземете кредит, трябва да сте наясно, че маркетингът и опростените процедури за отпускане на кредити могат да повлияят на решението ви да вземете **леснодостъпен и скъп кредит**, особено ако той се предлага онлайн или чрез мобилни устройства. Трябва внимателно да прецените последиците от такъв заем и да се стремите да изплатите такъв високолихвен дълг възможно най-скоро.

От решаващо значение е да **извършвате редовни плащания** навреме, за да управлявате правилно дълга. **Извършването на допълнителни плащания**, дори и малки, също може да помогне за **по-бързото изплащане на дълговете** и да **намали** размера на **плащаните лихви**. Ако имате множество дългове с високи лихвени проценти, **консолидацията на дълга** може да бъде полезна стратегия. Тя включва вземане на заем с по-нисък лихвен процент за изплащане на дългове с по-висока лихва и може да улесни управлението на дълговете ви. Докато говорим за дългове, първият инструмент, с който трябва да работите, е вашият **бюджет** (вж. раздел 1.2 за това как да съставите бюджет). Бюджетът ще ви помогне да определите областите, в които можете да **намалите разходите си** и да **освободите пари за погасяване на дългове**. След като вече имате бюджет, е важно да **подредите** дълговете си по **приоритети според лихвения процент** и да се съсредоточите **първо** върху изплащането на **дълговете с висок лихвен процент**. Това ще помогне да се намали размерът на плащаните лихви с течение на времето и ще ускори процеса на погасяване на дълга.

Докато изплащате дълговете си, е важно да не ги увеличавате, като се въздържате от поемане на нови дългове или увеличаване на съществуващите. Ако се сблъсквате с предизвикателства при изплащането на дълговете, помислете за **переговори с кредиторите** за намаляване на лихвените проценти или за изготвяне на по-благоприятен план за погасяване на дълга. Откритата **комуникация с вашия кредитор** е от решаващо значение, особено ако очаквате трудности при своевременното погасяване на дълга. Ако предвиждате, че няма да можете да погасите дълга навреме или да правите навременни периодични плащания, препоръчително е да обсъдите това с кредитора предварително, а не да чакате, докато плащането стане дължимо и кредиторът започне правни действия за събиране на дълга.

Предварителното разглеждане на проблема често позволява и на двете страни да намерят най-доброто и най-лесно решение. Като търсите решение още преди определената дата за плащане и по този начин не нарушавате договора, свързан с дълга (договор за заем или за предоставяне на услуги), печелите време, преди длъжникът да започне правни процедури за събиране на дълга. Във всички случаи е препоръчително да се консултирате с професионалисти в областта на правото в такъв тип ситуации. Скриването от кредитора може по-скоро да увеличи потенциалния риск от заплащане на допълнителни правни разходи, свързани със събирането на дълга. Такива **правни разходи** могат да бъдат **значителни** и дори по-високи от първоначалния дълг. **Действията по събиране на вземания** могат да доведат и до запор на заплатата или до конфискация на имущество с цел събиране на дълга. Ето

защо трябва да **потърсите професионален правен съвет**, ако сте изправени пред каквито и да било правни действия.

Освен това, ако не изплатите дълга си навреме, това може да се отрази негативно на **кредитния ви рейтинг**. Наличието на отрицателна кредитна история може да доведе до трудности при вземането на пари назаем в бъдеще. Например, ако не успеете да погасите навреме малък дълг, това може да доведе до отрицателно въздействие върху кредитния ви рейтинг, което може да ви попречи да получите заем за закупуване на апартамент по-късно. Ето защо е важно да обръщате внимание на навременното погасяване на дълговете (дори и на малките), за да избегнете негативни последици за бъдещото си финансово планиране.

Ако изпитвате затруднения при погасяването на дълга, можете да помислите и за **рефинансиране на дълга**. Преди да го направите, уверете се, че новият кредит няма да влоши положението ви или да намали правата ви в сравнение с настоящия ви кредит. Това може да бъде добър вариант, когато лихвените проценти са намалели, искате да консолидирате дълг, да промените условията на кредита и т.н. Важно е обаче внимателно да обмислите разходите и ползите от рефинансирането, преди да вземете решение. За тази цел потърсете професионална помощ от финансов съветник или кредитен консултант.

Трябва също така да знаете, че **потребителите са защитени** по силата на законодателството на ЕС и националното законодателство, което означава, че може да се ползвате със специфична защита съгласно приложимите разпоредби, особено по отношение на предоставянето на кредити. Ако има някакви неясноти или проблеми, свързани с отношенията между кредитополучател и кредитор, освен да се консултирате с частен адвокат, можете да се обърнете за безплатен съвет към институцията, наблюдаваща финансовия пазар във вашата страна. Те могат да ви помогнат да изясните правата си, особено ако подозирате, че кредиторът ги нарушава, или ако не сте наясно с правата си. В някои случаи тези **надзорни институции** могат дори да действат като медиатори в спорове между длъжници и кредитори, попадащи в тяхната юрисдикция. Разберете коя надзорна институция се занимава с финансови въпроси във вашата страна и се свържете с нея по имейл или телефон.

Ако положението с дълговете ви е станало тежко и не виждате решение, струва си да знаете, че в много страни от ЕС има процедури за подаване на молба за **индивидуален фалит**. Този правен инструмент може да осигури облекчаване на дълговете, но има и дългосрочни последици, като например ограничен достъп до кредити в бъдеще. Въпреки че може да бъде вариант за сериозни

финансови затруднения, имайте предвид, че това не е лесен процес и е препоръчително да потърсите съвет от професионални адвокати, специализирани в областта на индивидуалната несъстоятелност.

1.4 МОИТЕ ПАРИ И МОЕТО СЕМЕЙСТВО

Управлението на собствените ви пари може да бъде предизвикателство, а управлението на семейните финанси е още по-сложно. Личните финанси изискват дисциплина, търпение и ясна визия, а това става още по-трудно за постигане, когато са замесени няколко души, например членове на семейството. Няма универсален подход за управление на семейните финанси и както при всички семейни въпроси, управлението на семейните финанси също изисква компромис и намиране на най-добрия начин за действие.

В някои семейства **един човек поема** отговорността за управлението на финансите. Този човек може да има повече опит или интерес към финансовите въпроси. Предимството на този подход е, че той може да доведе до ясно разпределение на отговорностите и да предотврати конфликти. Той обаче може да доведе и до това, че едно лице ще понесе тежестта на финансовия стрес и може да ограничи участието на другия съпруг или членове на семейството във вземането на финансови решения. Лицата, които не участват в управлението на семейните финанси, могат да се почувстват изключени от този важен аспект на семейния живот.

От друга страна, и **двамата съпрузи** могат да участват в управлението на финансите. Този подход може да насърчи работата в екип и да предотврати поемането на цялата тежест на финансовия стрес от един човек. И двамата съпрузи могат да допринасят за вземането на финансови решения и всеки от тях може да внесе различни гледни точки и умения. Например единият член на семейството може да има познания в областта на инвестирането, другият може да води отчетност на семейните разходи, а двамата могат да вземат съвместни решения за бюджетиране и т.н. Този подход също така позволява споделяне на отговорността за взетите решения, като се предотвратява ситуация, в която само един член на семейството ще понесе тежестта на евентуални неуспехи. Този подход обаче изисква и компромиси между съпрузите, които може да имат различни идеи за финансовите приоритети или стратегии.

Семействата могат също така да изберат подход на по-тясно сътрудничество при вземането на финансови решения, който да включва **цялото семейство, включително децата**. Този подход е отлично поле за обучение на децата по отношение на финансовата грамотност. Цялото семейство действа като екип, поставяйки общи финансови цели, намирайки консенсус и общувайки по финансови въпроси. Този подход е полезен и от гледна точка на разпределението на отговорностите, като всеки член на семейството може да бъде натоварен с конкретна отговорност, например

следене на разходите, търсене на промоции и отстъпки или анализиране на информация, свързана с инвестициите. Този подход има своите предизвикателства при балансирането на нуждите и желанията на различните членове на семейството и може да изисква повече време и усилия за постигане на консенсус.

Независимо от това кой подход ще избере семейството, от съществено значение е да се води **открита и честна комуникация** по финансовите въпроси. Членовете на семейството трябва да могат открито да обсъждат финансовите цели, опасения и предизвикателства и да работят заедно за намиране на решения.

Както при управлението на индивидуалните финанси, така и при семейните финанси **бюджетирането е от** съществено значение. Семейството трябва да изготви **план за приходите и разходите си. Проследяването на** приходите и разходите,

приоритизирането на разходите и коригирането на разходните навици са част от бюджетирането.

Въпреки гореспоменатите особености на управлението на семейните финанси, основните аспекти остават същите като при управлението на личните финанси. Семействата трябва да определят своите финансови цели и да намерят и приложат съответните решения. Информация за харченето, спестяването, инвестирането и даряването може да се намери в други съответни раздели на Наръчника (например раздели 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.4). Семействата трябва да създадат и **фонд за спешни случаи, който** да покрива неочаквани разходи за период от 3-6 месеца, в случай че семейството загуби източниците си на доходи. **Управлението на дълговете**, търсенето на начини за **увеличаване на доходите** и **обучението на децата** в областта на финансовата грамотност са сред въпросите, с които се занимават повечето семейства, за да поддържат доброто си финансово състояние.

Важно е да **обучаваме децата на** финансова грамотност и да ги включваме във вземането на финансови решения, за да насърчим финансовата отговорност и стабилност в дългосрочен план. Децата трябва да бъдат обучавани на финансова грамотност възможно най-рано, дори още в предучилищна възраст. Въвеждането на основни понятия като печелене, харчене, спестяване и даване може да помогне на децата да развият основите на разбирането за управление на парите.

Можете да използвате **примери от реалния живот**, за да запознаете децата с финансовите понятия, като например да ги включите в пазаруването на хранителни стоки или в планирането на бюджета за семейната ваканция. Това може да им помогне да разберат как работят парите в реалния свят. Родителите трябва да моделират и насърчават добри парични навици, като например редовно да спестяват, да избягват дългове и да живеят в рамките на възможностите си. **Насърчаването на децата да спестяват** част от надбавките или приходите си също може да им помогне да развият добри парични навици. Често едно практическо упражнение може да се окаже по-ефективно от часове теоретични обяснения за парите. Ако позволите на детето да **похарчи** всичките си пари (например 15 евро) и след това го оставите да изпита, че не може да си купи желаните шоколад или лимонада, това може да му даде ценен урок за харченето и спестяването на пари. Впоследствие, ако се предостави на детето възможност да **"спечели"** пари и да възстанови загубения финансов баланс, то ще научи как може да управлява собственото си финансово положение и да постигне желаните цели.

Освен това трябва да **научите децата** на практически умения за управление на парите, като например **създаване на бюджет, проследяване на разходите** и **поставяне на**

финансови цели. Това може да помогне на децата да развият чувство за финансова отговорност и да ги подготви за управлението на пари, когато пораснат. Насърчаването на открита комуникация за парите в семейството може да помогне на децата да се чувстват по-комфортно да говорят за финансови въпроси и да търсят насоки, когато е необходимо.

Съществуват много ресурси и инструменти, които могат да ви помогнат да обучавате децата на финансова грамотност, като **книги, игри и приложения**. Тези ресурси могат да направят обучението за парите забавно и увлекателно за децата. Също така трябва да подчертаете пред децата, че грешките и **неуспехите са възможности за учене и израстване**. Това може да помогне на децата да изградят положително отношение към парите и да развият устойчивост пред лицето на финансовите предизвикателства.

Когато става въпрос за **даване на пари на деца в семейството**, има много фактори, които трябва да се вземат предвид. Уникалните обстоятелства и финансовите цели на вашето семейство ще играят важна роля при определянето на това колко пари да дадете и за какви цели. Едно от съображенията е **подходяща за възрастта надбавка**, която може да научи децата на управление на парите и финансова отговорност. Можете да поставите ограничения на разходите и да насърчите децата да **се придържат към бюджета**.

1.5 ОСНОВНИ ФИНАНСОВИ ПРОБЛЕМИ И РЕШЕНИЯ

Докато управляваме личните си финанси, можем да се сблъскаме с различни финансови проблеми, които изискват специфични решения. Сред най-често срещаните финансови проблеми могат да бъдат посочени следните:

- Преразходване на средства
- Задълженост
- Липса на спестявания
- Липса на пенсионни спестявания

ПРЕКОМЕРНИ РАЗХОДИ. Повечето от нас често се оплакват, че парите, които печелят, някак си "изчезват" и нямат усещането, че напредват финансово, а се чувстват заклещени на едно място. Всеки обаче може да даде пример как е пропилял парите си поради неправилни финансови решения, липса на бюджетиране, дисциплина или липса на финансови цели.

Един от най-често срещаните фактори, които водят до подобни ситуации, е прекомерното харчене - хората са склонни да харчат повече пари, отколкото би трябвало, като се имат предвид техните доходи. Често се опитваме да поддържаме стандарт на живот, който точно съответства на доходите ни или дори е по-висок от това, което можем да си позволим. С други думи, много хора **харчат прекалено много**, което постоянно ги държи под напрежение и в крайна сметка води до ситуация на финансови затруднения. И все пак златното правило е, че **трябва да живеем под финансовите си възможности**, което носи финансова стабилност, контрол, чувство за сигурност и удовлетворение, дори и да изисква дисциплина и решителност. Прекомерното харчене може да бъде причинено от различни фактори, включително липса на бюджетиране, импулсивни покупки, натиск от страна на обществото, реклама или емоционално харчене.

Съставянето на бюджет е първата стъпка в борбата с прекомерните разходи. Можете да намерите повече информация за това как да създадете бюджет в раздел 1.2 (Спечелих пари - какво да правя по-нататък) от Наръчника. Бюджетът помага да се **следят** внимателно **приходите и разходите**, да се **определят лимити на разходите** и да се **приоритизират разходите** въз основа на финансовите цели. Като идентифицирате областите, в които сте склонни да харчите прекалено много, можете да **коригирате навиците си за харчене** и да приоритизирате разходите си въз основа

на финансовите си цели. Трябва да определите областите, в които **разходите** могат да бъдат **намалени**, и да **разпределите средствата за спестяване** и **погасяване на дългове**. В личните ви финанси не трябва да има място за разхищение на пари и прекомерни разходи. Тези две неща са като паразити върху финансовото ви здраве. Да се отървете от тях е от съществено значение за постигането на финансовите ви цели. Повече информация за това как да избегнете прехосването на пари е описана в раздел 2.1 (Прехосване на пари и разхищение на пари).

Внимателното **проследяване на разходите** е от решаващо значение за избягване на прекомерни разходи. За тази цел можете да използвате приложение за бюджетиране, електронна таблица или обикновен лист хартия, което ще ви позволи да идентифицирате областите на прекомерни разходи и да коригирате навиците си за харчене. Пример за проста таблица за проследяване на разходите можете да намерите в раздел 2.1 (Харчене и разхищение на пари).

Избягването на импулсивните покупки също е от ключово значение за премахване на прекомерните разходи. Създаването на **списък за пазаруване** преди да отидете в магазина и придържането към него може да помогне за избягване на импулсивното пазаруване. **Изчакването преди да направите покупка**, за да се уверите, че тя е необходим и достъпен разход, също може да бъде от полза. Трябва да знаете, че рекламите, специалните оферти и медиите могат да окажат силно влияние върху избора ви. Ето защо, докато избирате стоки и услуги, имайте това предвид и помислете дали вземате съответното решение не заради **оказаното върху вас влияние**, а защото **наистина се нуждаете от определена стока или услуга** и че сте намерили най-добрия възможен вариант. Също така, тъй като закупените стоки или услуги могат да имат различно **въздействие върху околната среда и обществото**, трябва да имате това предвид, докато правите своя избор.

Използването на пари в брой вместо кредитни карти също може да помогне да се избегне прекомерното харчене. Определете си лимит за това колко пари в брой можете да харчите всяка седмица или месец и избягвайте да използвате кредитни карти за дискреционни разходи. Ако се борите с прекомерното харчене, **търсенето на професионална помощ от** финансов консултант може да бъде полезно и дори необходимо.

ЗАДЪЛЖЕНИЯ. Високото ниво на задлъжнялост е друг финансов проблем, който може да окаже значително влияние върху финансите ви. Създаването на **план за погасяване на дълговете** и знанието каква част от финансите си трябва да отделяте за погасяване на дълговете всеки месец е от решаващо значение. Това включва

изготвяне на списък на всички ваши дългове, включително дължимата сума, лихвените проценти и минималните плащания, и подреждането им по важност въз основа на лихвените проценти или други фактори. Като отделяте средства за погасяване на дългове всеки месец, можете да започнете да постигате напредък към освобождаване от дългове.

Планът трябва да се изготвя всеки път, когато поемате нов дълг. Трябва да го направите предварително, а не да чакате, докато дългът се превърне в проблем. Както вече беше обсъдено в раздел 1.2 (Спечелих пари - какво да правя по-нататък) и раздел 1.3 (Дългът - какво представлява и как действа), това може да включва **консолидиране на дълга, преговори с кредиторите** или **търсене на професионално дългово консултиране**. Важно е също така да избягвате поемането на нови дългове, освен ако това не ви дава възможност да изплатите съществуващите дългове и да получите по-добри условия по дълга, като например по-нисък лихвен процент или подобрен график за изплащане на дълга.

Консолидирането на дълговете ви може да бъде полезна стратегия. Това може да включва вземане на личен заем или използване на услуга за консолидиране на дългове. Консолидирането на дълга ви позволява да управлявате по-ефективно плащанията си и евентуално да намалите лихвените проценти. Важно е обаче внимателно да прецените условията и таксите, свързани с възможностите за консолидация, и да изберете най-подходящата за вашата ситуация. В този случай професионалният съвет би бил много ценен.

Преговорите с кредиторите също могат да бъдат полезна възможност за намаляване на дълговото бреме. Възможно е да се договори по-нисък лихвен процент, по-ниски месечни вноски или споразумение за уреждане на спора. За мнозина може да е изненадващо, но доставчиците на кредити често са гъвкави да преговарят за условията на вашия кредит, тъй като на пазара има конкуренция и вие винаги можете и трябва да разгледате всички възможни варианти. Ето защо не се страхувайте от бъдещия или настоящия си кредитен доставчик, а по-скоро добре пресметнете възможностите си за погасяване на дълга и го управлявайте правилно. Също така, ако преговаряте с кредитора, е важно да получите всяко споразумение в писмен вид и да запазите копия от цялата кореспонденция.

И накрая, важно е да **се избягва поемането на нови дългове, за да се** постигне дългосрочна финансова стабилност. Съсредоточете се върху това да живеете в рамките на средствата си или под тях, да съставяте бюджет и да определяте приоритетите на разходите си въз основа на финансовите си цели.

ЛИПСАТА НА СПЕСТЯВАНИЯ може да направи вас и семейството ви уязвими за спешни финансови ситуации и да ограничи възможностите ви за постигане на финансовите ви цели. Обикновено се препоръчва да имате достатъчно спестявания в резервния си фонд, за да покриете 3 до 6 месеца разходи за живот. Това означава, че ако загубите работата си или други източници на доходи, ще имате достатъчно спестявания, за да покриете разходите си за няколко месеца, докато си стъпите на краката.

Създаването на **спестовен план** и **превръщането на спестяването в приоритет** може да помогне за решаването на този проблем. Планът за спестяване ясно показва колко пари трябва да заделяте всеки месец, седмица или ден, в зависимост от метода на спестяване, който предпочитате. Трябва да си поставите ясни **цели за спестяване**, като например спестяване за първоначална вноска за жилище или създаване на фонд за спешни случаи. Трябва да потърсите начини да **намалите разходите си**, например да

намалите разходите за хранене или развлечения. **Обмислете възможността да преговаряте с доставчиците на услуги** за по-ниски цени и потърсете начини да **спестите от сметките си за комунални услуги**.

Помислете и за това как да **увеличите доходите си** чрез работа на непълно работно време или други дейности, генериращи доходи. Можете да поемете работа на непълно работно време, да започнете страничен бизнес или да потърсите възможности за получаване на допълнителни доходи чрез работа на свободна практика или чрез продажба на предмети, от които вече нямате нужда. Ако все още се затруднявате да спестявате пари, помислете дали да не потърсите професионална помощ от финансов или кредитен консултант.

За да спестявате още по-лесно, можете да настроите **автоматични преводи от** разплащателната си сметка **към спестовна сметка**. По този начин спестявате пари, без дори да се замисляте за това. Банките и другите доставчици на услуги разполагат с много полезни инструменти, готови да ви помогнат да спестявате пари, поради което трябва да обмислите възможността да се консултирате с тях за това как да постигнете целите си за спестяване.

ЛИПСАТА НА ПЕНСИОННИ СПЕСТЯВАНИЯ може да изложи вас и семейството ви на риск от липса на достатъчно пари за комфортно пенсиониране. Създаването на **план за пенсионни спестявания и започването на спестяванията възможно най-рано** е от решаващо значение. Това може да включва вноски в пенсионен план или инвестиционна сметка, инвестиране в акции, взаимни фондове, недвижима собственост или други активи. Тъй като с пенсионните си спестявания се стремите към дългосрочна цел, стойността на вашите спестявания и инвестиции трябва да **се увеличава** или поне да **се запазва в дългосрочен** план. Те могат да имат за цел да ви генерират **пасивен доход** или да мислите да ги продадете постепенно, след като се пенсионирате.

Колкото **по-рано започнете да спестявате за** пенсиониране, толкова по-добре. Дори и да можете да си позволите да спестявате само малка сума всеки месец, всяка малка част е от значение. **Приоритетно** започнете да спестявате за пенсиониране възможно най-скоро.

Трябва да си поставите **ясни цели за пенсионни спестявания**. Определете конкретни цели, като например спестяване на определена сума до определена възраст, съставете изчисленията си в таблица, в която да изобразите живота си година по година, и посочете сумите, които трябва да се спестяват всяка година, за да се

постигнат целите на спестяването. Стремете се да увеличавате вноските си всяка година.

Начините за спестяване вече бяха разгледани по-горе и са приложими и за спестяване за пенсия. При спестяването за пенсиониране обаче не трябва да се съсредоточавате върху парите в брой, а по-скоро върху инвестиции, които по-късно могат да се превърнат в пари в брой или които ще генерират пари в брой. Тъй като спестяването за пенсиониране е дългосрочно начинание, спестяването в пари в брой не е най-добрият вариант, тъй като стойността на парите ви ще намалее поради инфлацията. Ето защо за целите на пенсионирането трябва да **комбинирате спестяване и инвестиране на** пари. Парите, които спестявате за пенсиониране, трябва да бъдат инвестирани и затова професионалният съвет може да бъде много полезен в този случай.

Повече за подготовката за пенсиониране е разгледано в раздел 3.3 (Подготовка за пенсиониране).

ЧАСТ 2 - УПРАВЛЕНИЕ НА ЛИЧНИТЕ МИ ФИНАНСИ

2.1 ХАРЧЕНЕ НА ПАРИ И РАЗХИЩЕНИЕ НА ПАРИ

Важно е да се разбере разликата между **харчене** и **разхищение на пари**. Разумното харчене на пари може да ви помогне да постигнете финансова стабилност и да постигнете финансовите си цели, докато прарасването на пари може да ви доведе до финансови затруднения. Прарасването на пари се случва, когато не успявате да определите приоритетите на разходите си, не планирате покупките си или просто нямате дисциплина при харченето. Това може да доведе до ненужни покупки, които не съответстват на финансовите ви цели или приоритети.

Има много различни начини, по които хората прарасват пари. По-долу ще намерите няколко от най-често срещаните:

- Извършване на импулсивни покупки
- Прекомерни разходи за луксозни предмети
- Плащане на високи лихви по дългове
- Лоши навици (например пушене).
- Плащане за неизползвани абонаменти
- Купуване на стоки на кредит
- Неизвършване на сравнително пазаруване
- Често хранене навън
- ...

Можете да проверите дали някой от тези проблеми не влияе негативно на личните ви финанси. Ако не - много добре, но може би има и други разходи, които можете да считате за разхищение на пари. Прегледът на таблицата ви за разходите (вж. по-долу Фигура 2: Примерна таблица за проследяване на разходите) може да ви помогне в това упражнение.

За да избегнете разхищението на пари, е важно да съставите **бюджет**, да **подредите разходите си по важност**, да **избягвате импулсивните покупки**, да търсите **изгодни оферти** и да **внимавате за ненужни разходи**.

Както вече беше обсъдено в раздел 1.2 (Спечелих пари - какво да правя по-нататък), важно е да съставите бюджет и да разберете как разходите ви се вписват в по-широкия контекст на финансовото ви състояние. Възможно е да се окаже, че харчите повече пари, отколкото

печелите, което означава, че трябва да разчитате на дълг, за да покриете разходите си. За да създадете бюджет (вж. раздел 1.2 - Спечелих пари - какво да правя по-нататък) и да управлявате ефективно **разходите** си, първо трябва да **ги проследявате внимателно**. Това ще ви даде представа за това колко харчите всеки месец и всяка година, което ще ви позволи да анализирате дали всички разходи са необходими или има **области, в които можете да ги намалите** или да ги запазите в сегашния им вид. По-долу ще намерите проста илюстрация за това как можете да проследявате разходите си. Препоръчително е да съставите **таблица** или да използвате **приложение за бюджетиране**, за да проследявате разходите си. **Всеки месец** трябва да установявате общия размер на разходите си и да изчислявате общата сума, похарчена до края на **годината**.

Фигура 2: Примерна таблица за проследяване на разходите

Разходи (2023 г.)	Essential	Дискреционни	Забележки
януари			
Плащане на наем на апартамент	400		
Храна	300		
Хранене навън		100	
Транспорт	50		
Кино		40	
Застраховка	10		
Облекло	50	50	
...			
...			
<i>Общо за януари</i>	<i>1000</i>		
февруари			
...	...	...	
...	...	...	
Общо основни разходи	...	...	
Общо дискреционни разходи	...	...	
Общи разходи (2023 г.)	...		

Таблицата по-горе ще ви позволи да видите ясно разходите си. Някои от разходите са от **съществено значение**, което ги прави по-трудни за намаляване като част от управлението на разходите ви. Някои от разходите обаче са **дискреционни** и могат

по-лесно да бъдат преразгледани при необходимост. Например по време на криза или ако се стремите да намалите разходите си, за да постигнете конкретни финансови цели. Проследяването на разходите ви е от основно значение и за това да се уверите, че харчите парите си дисциплинирано и не ги разхищавате.

На първо място, прегледайте дискреционните си разходи. Избягвайте разхищението на пари, като внимавате за навиците си и **избягвайте ненужните разходи**. Обмислете дългосрочната стойност на дадена покупка, преди да я направите, и **избягвайте импулсивните покупки**. На второ място, потърсете начини за **спестяване на пари от основни разходи**, например чрез използване на купони, пазаруване за оферти или договаряне на цените на стоките и услугите. За да правите разумни избори по отношение на разходите, е важно да **ги приоритизирате въз основа на вашите нужди и ценности**. Създаденият от вас бюджет трябва да отразява приоритетите ви и да **се придържа към него**.

Импулсивните покупки могат да бъдат основен източник на пропилен пари, тъй като може да купувате неща, без да обмисляте дали покупката е необходима или съответства на финансовите ви цели. По същия начин **храненето навън**, ходенето **на кино**, **посещенията на концерти** или **спортни събития** могат да бъдат скъпи и може да похарчите прекалено много за тези дейности, ако не следите разходите си или не си съставяте бюджет. **Абонаментните услуги**, като например стрийминг услуги, членство във фитнес зала и козметични кутии, могат да бъдат удобни, но също така могат бързо да се увеличат. Възможно е да похарчите прекалено много за тези услуги, особено ако не ги използвате редовно или можете да намерите **по-евтини алтернативи**. Освен това, ако **забравите да прекратите абонаментите** или членствата, които вече не използвате, това може да доведе до загуба на пари.

Продуктите с търговска марка могат да бъдат и по-скъпи и може да похарчите прекалено много за тях, ако давате приоритет на лоялността към марката пред спестяването на разходи.

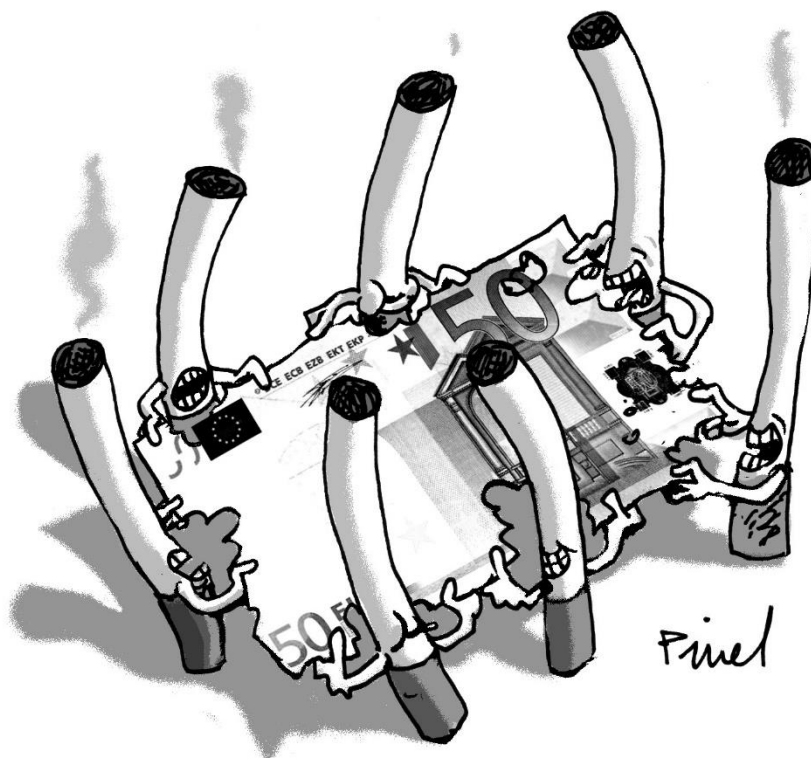
Поемането на дълг също може да струва скъпо, тъй като лихвите **и таксите** могат да се увеличат с течение на времето, а вие може да харчите прекалено много по кредитни карти или заеми, особено ако не сте в състояние да изплащате целия баланс всеки месец.

Тютюнопушенето е друга област, в която хората могат да похарчат значителна сума пари. В допълнение към преките разходи за закупуване на цигари пушачите могат да се сблъскат и с **допълнителни разходи за здравеопазване**. Отказването от тютюнопушене или поне намаляването на броя на изпушените цигари може не само да подобри здравето ви, но и да ви спести пари в дългосрочен план.

Фигура 3: Как цигарите изядат парите ви*

Цигари на ден	1 месец	1 година	5 години	10 години	20 години
10	90 €	1,080 €	5,400 €	10,800 €	21,600 €
20	180 €	2,160 €	10,800 €	21,600 €	43,200 €

*Да предположим, че цената на кутия от 20 цигари е 6 евро

Друг важен елемент, който може да доведе до ненужно харчене и прекомерни разходи, е **общественият натиск**. Ако сте заобиколени от хора, които могат да си позволят скъпи почивки, а вие не можете, не трябва да се чувствате задължени да се равнявате по техните разходи. Вместо това бъдете уверени в себе си и директно съобщете, че такъв бюджет за почивка е твърде висок за вас. Това е най-простото решение. Или приятелите или семейството ви ще се съобразят с вариант, който е по-удобен за вас от финансова гледна точка, или, ако не го направят, трябва да запазите бюджетната си дисциплина. Не прахосвайте парите си заради обществения натиск.

Има много други начини, по които хората пратосват пари, и не е възможно да ги изброим тук. Все пак има някои универсални правила, които трябва да се спазват, за да се отървете от това явление, оказващо негативно влияние върху финансите ви.

Освен че трябва да се придържате към бюджета си и да подреждате разходите по важност, преди да направите каквато и да е **покупка**, трябва да **я прецените спрямо вашите ценности и приоритети**. Трябва да се запитате дали те ще ви донесат дългосрочно удовлетворение, или са просто краткосрочна импулсивна покупка.

Също така трябва да **обмислите алтернативни варианти**, които биха били по-рентабилни или по-подходящи за вашите нужди. Всяко евро, което похарчите за едно нещо, е евро, което не можете да похарчите за нещо друго. Затова, **преди да направите покупка, помислете какво друго бихте могли да направите с тези пари**.

Приложенията за бюджетиране също са полезни инструменти, които могат да ви помогнат да проследявате разходите си, да съставяте бюджет и да си поставяте финансови цели. Използването на **инструменти за сравняване на цени** може да ви помогне да намерите най-добрите оферти за артикулите, които искате да закупите, да спестите пари и да избегнете прекомерни разходи за ненужни вещи. Въпреки това трябва да знаете, че информацията, получена чрез инструментите за сравняване на разходите, достъпни онлайн, може да бъде непълна, неточна или частична. **Плащането в брой** също може да бъде полезен подход, тъй като винаги знаете с колко пари разполагате и колко ви остават. Най-ефективният начин да се предпазите от прекомерни разходи обаче е да **бъдете целенасочени и внимателни по** отношение на навиците си за харчене и да приоритизирате финансовите си цели и ценности.

2.2. МОИТЕ СПЕСТЯВАНИЯ - ВЪЗМОЖНОСТИ И РИСКОВЕ

Спестяването на пари е важна част от постигането на финансовите ви цели. Като заделяте пари настрана, можете да се възползвате от възможности като смяна на работата или инвестиране, когато ситуацията е подходяща. За да спестявате ефективно, има няколко общи инструмента и стратегии, които можете да използвате.

Спестяването на пари не трябва да бъде самоцел. Въпреки че може да изглежда дисциплинирано редовно да се заделят средства за бъдещи цели като пенсиониране, този подход е свързан с различни рискове, които могат да го направят неефективен. Фактори като инфлация, парични реформи, промени в данъчното облагане и други рискове могат да окажат значително влияние върху вашите спестявания. Затова в идеалния случай спестяванията трябва да бъдат насочени към конкретни краткосрочни или средносрочни цели. Това включва спестяване на пари за конкретни цели, а след това превръщането им в друг актив - например велосипед, кола, апартамент или инвестиции. Ако възнамерявате да спестявате пари за дългосрочни цели, като например пенсиониране, е полезно да **комбинирате спестяването с инвестиране** в различни видове активи, които имат потенциал да поскъпват с времето или да генерират пасивен доход.

Съществуват различни форми на **спестяване на пари**, като най-известната, разбира се, е съхраняването на пари във **физическа форма** - банкноти или монети. Тази форма на спестяване може да е подходяща за сравнително малки проекти, като например закупуване на компютър, велосипед или спестяване за почивка. Предимството на тази форма на спестяване е, че тя е добре видима и насърчава ежедневната дисциплина. Следователно тя може да служи като ефективен инструмент за развиване на финансова дисциплина. Този метод е особено полезен за децата. Например, внасянето на 1 евро всеки ден в касичка е лесно изпълнима и видима задача. С увеличаването на сумата на спестяванията за по-дълъг период от време обаче се увеличават и свързаните с това рискове. Тези пари са уязвими не само от инфлацията, но могат да бъдат загубени и поради кражба, пожар или други подобни събития.

Друг основен финансов инструмент за спестяване на пари е **спестовната сметка**. Тя ви позволява да печелите лихва върху спестяванията си и е добро начало за тези, които са начинаещи в спестяването на пари. Настройването на **автоматични преводи** от разплащателната ви сметка **към спестовната ви сметка** може да ви помогне да спестявате пари, без да се налага да мислите за това.

Банките и другите кредитни институции предлагат спестовни сметки на потребителите, които искат да спестяват парите си. Тези сметки предлагат **лихва върху** депозирания пари, която може да варира в зависимост от банката и вида на сметката. Освен това спестовните сметки са **лесни за откриване и поддържане**, като изискват минимални документи и документация.

Спестовните сметки имат няколко основни аспекта, които трябва да прецените, преди да изберете къде да вложите парите си. Това включва **лимита на депозитите**, условия за **достъп до средствата**, приложими **такси**, изисквано **минимално салдо, което** трябва да се поддържа.

Едно от основните предимства на спестовните сметки е тяхната сигурност. В страните от ЕС спестовните сметки са **застраховани до поне 100 000 евро в рамките** на т.нар. схеми за гарантиране на депозитите. Това означава, че дори и в малко вероятния случай, когато кредитната ви институция изпадне в неплатежоспособност, имате гарантирано възстановяване на депозитите си до тази сума.

Въпреки че схемите за гарантиране на депозитите осигуряват висока степен на защита на вложителите, все пак може да е полезно да **разпределите депозитите си в няколко финансови институции**. По този начин можете да намалите риска и да гарантирате, че спестяванията ви са защитени дори в малко вероятния случай на фалит на няколко банки. То може също така да осигури допълнително удобство и възможност да намерите най-добрите лихвени проценти, като пазарувате и сравнявате ставките в различните кредитни институции.

Що се отнася до **лихвения процент, който** се плаща за вашия депозит, той може да бъде **фиксиран** или **плаващ**. Когато решавате дали да спестявате пари в спестовна сметка с плаващ или фиксиран лихвен процент, има няколко фактора, които трябва да вземете предвид. **Фиксираният лихвен процент осигурява стабилност и предвидимост на** приходите ви, тъй като лихвеният процент остава един и същ за целия срок на депозита. Плаващият лихвен процент обаче може да предложи по-добра доходност, тъй като лихвеният процент може да се увеличава в зависимост от пазарните условия. И все пак това затруднява планирането на спестяванията ви.

Освен това е важно да **проверите дали има тавани на лихвените проценти по плаващите депозитни** сметки. Това би означавало, че лихвеният процент не може да надвишава определено ниво, което може да повлияе на решението ви дали да изберете плаваща или фиксирана депозитна сметка.

Важно е също така да вземете предвид **наказанията за ранно изтегляне**. Някои спестовни сметки могат да имат санкции за предсрочно изтегляне.

Трябва да вземете предвид и **риска от инфлация**, който може да повлияе на стойността на спестените в сметката пари. Освен това парите, спестени в спестовна сметка, **могат да носят по-ниски лихвени проценти от други възможности за инвестиране**.

Фигура 4: Намаляване на стойността на спестяванията ви поради инфлацията

10,000 €	0 година	1 година	5 години	10 години	20 години
2% инфлация	10,000€	9,803.92€	9,057.31€	8,203.48€	6,729.71€
4% инфлация	10,000€	9,615.38€	8,219.27€	6,755.64€	4,563.87€

Освен това **депозитните** сертификати (CD) са друга възможност, която ви позволява да получавате фиксиран лихвен процент за определен период от време. Ако искате да получите **по-високи лихвени проценти по** спестяванията си за определен период от време, депозитният сертификат (CD) може да е добър вариант за вас. CD са финансови продукти, предлагани от банки и други финансови институции, които гарантират фиксиран лихвен процент за определен срок, вариращ от няколко месеца до няколко години.

Дисковете имат няколко основни характеристики, като например **фиксиран срок**, през който депозитаните пари **не могат да бъдат изтеглени без санкция**, **фиксиран лихвени проценти**, които обикновено са по-високи от тези, предлагани от спестовните сметки.

Съществуват финансови инструменти, които не само улесняват спестяването, но и съчетават този елемент с инвестиране или застраховане. Например **инвестиционната застраховка "Живот"** или **пенсионните фондове** са подходящи варианти за спестяване на пари. Използвайки тези инструменти, можете не само да спестявате пари, но и да ги инвестирате или дори да получите застрахователно покритие. Повече информация за тези инструменти можете да намерите в други раздели на Ръководството, например в раздели 3.1 ("Инвестиране на парите ми - златни правила"), 3.2 ("Застраховане") и 3.3 ("Подготовка за пенсиониране").

2.3. ВЗЕМАНЕ НА ЗАЕМ И ДАВАНЕ НА ПАРИ НАЗАЕМ

Ако желаете да вземете **ЗАЕМ**, основният въпрос, на който трябва да отговорите, е защо искате да вземете заем и дали няма други възможности за постигане на конкретната финансова цел, за която възнамерявате да дадете пари назаем. Трябва да обмислите **целта на заема и дали той наистина е необходим**. Заемите, които се използват за инвестиране в бизнес или образование, може да са целесъобразни инвестиции, докато заемите за несъществени разходи, като например ваканции, може да не са. Трябва да оцените финансовото си състояние и да видите как новият дълг се вписва в бюджета ви. Трябва да сте сигурни, че ще можете да изплатите заема навреме. Ако вече се затруднявате да свързвате двата края или имате други дългове, които трябва да бъдат изплатени първо, поемането на допълнителен дълг може да не си заслужава и да е рисковано.

Свърхзадлъжнялост може да възникне, ако поемете твърде голям дълг и не сте в състояние да го изплатите. **Високите лихвени проценти** също могат да **затруднят извършването на плащания** и изплащането на дълговете във времето. **Скритите такси, измамите и отрицателното въздействие върху кредитния ви капацитет** също са потенциални рискове, свързани с вземането на заем.

Ако обаче сте решили да вземете заем, имате няколко възможности. Най-разпространеният източник на заеми са банките. **Банките** предлагат редица кредитни продукти, като например **лични заеми, жилищни заеми** и заеми за **автомобили**. **За** да получите заем от банка обаче, ще трябва да отговаряте на критериите, определени от банката и от закона.

Друга възможност за получаване на заем е чрез **кредитни съюзи**. Кредитните съюзи са финансови институции, собственост на членовете. За да станете член на кредитен съюз, обикновено трябва да отговаряте на определени критерии за допустимост, като например да живеете в определен район или да работите за определен работодател.

Платформите за **взаимно** кредитиране са друга възможност, която свързва кредитополучателите с кредиторите. Чрез тези платформи хората могат да дават пари назаем на други хора без посредническа кредитна институция. Тези платформи могат да бъдат добър вариант за кредитополучатели с по-малко от перфектни кредити.

Вземането на заем от **семейството и приятелите** е друга често срещана възможност, която има своите положителни и отрицателни аспекти. Те са разгледани по-долу в този раздел.

Важно е също така да се отбележи, че кредитът може да бъде **обезпечен**, който е обезпечен с **обезпечение**, и **необезпечен**, който не е обезпечен с обезпечение. В случай на обезпечен дълг кредиторът изисква от кредитополучателя да предостави някаква собственост (например апартамент), за да обезпечи изплащането на кредита. Ако кредитополучателят не изплати заема, обикновено кредиторът има право да възстанови неизплатената сума от приходите, получени чрез продажбата на имота, служещ за обезпечение. От друга страна, при необезпечения заем предоставящият заема разчита на способността на кредитополучателя да изплати дълга, без да има конкретен актив като обезпечение. Обикновено необезпечените заеми се използват само в случаите на заети малки суми, като например дълг по кредитна карта. Ето защо, докато обмисляте варианта за заем, трябва да прецените и дали кредиторът ще изисква обезпечение и какви биха били рисковете от предоставянето на такова обезпечение. Ако вземете заем и предоставите някакъв имот като обезпечение, трябва да помислите какво ще се случи, ако не изплатите заема и също така загубите предоставения като обезпечение имот.

Преди да вземете кредит, трябва внимателно да **разгледате лихвените проценти**, свързани с него. Високите лихвени проценти могат да доведат до по-високи разходи по заема, което може да затрудни изплащането на заема с течение на времето. Важно е да **сравнявате лихвените проценти при** различните кредитори и кредитни продукти, за да сте сигурни, че получавате възможно най-добрата оферта.

Въпреки че лихвените проценти може да изглеждат "малки", не се подвеждайте по тази илюзия. Ако периодът на изплащане е дълъг, може да се окаже, че ще платите двойно повече от сумата за покупката, която сте финансирали чрез кредита.

Фигурата по-долу илюстрира колко ще платите накрая за дългосрочен заем от 100 000 евро с годишен лихвен процент от 2% или 4%. Различните сценарии показват как разходите по заема варират в зависимост от неговата продължителност. Може да изглежда изгодно да вземете заем за по-дълъг период, тъй като това би довело до по-ниски месечни вноски. Това обаче е още една илюзия, която всъщност драстично увеличава общите разходи по заема.

Фигура 5. Колко наистина струва един дългосрочен заем

	100,000 €	10 години	25 години	40 години
2%	Обща изплатена сума	110,416.14€	127,156.30€	145,356.31€
	Месечни плащания	920.13€	423.85€	302.83€
4%	Обща изплатена сума	121,494.17€	158,351.05€	200,610.47€
	Месечни плащания	1,012.45€	527.84€	417.94€

Условията за изплащане също са важни. Можете ли да си позволите да правите необходимите плащания навреме? Има ли **санкции за предсрочно погасяване**? Важно е да разберете условията на заема и да се уверите, че можете да изпълните изискванията за погасяване. Определено трябва да се уверите, че договорът ви за

кредит ви позволява без никакви санкции да погасите част или целия кредит преди срока. Това ще ви позволи да управлявате правилно дълга, да погасявате заема, когато прецените, че е изгодно за вашите финанси. Например, в случай че лихвеният процент се повиши, може да пожелаете да погасите част от кредита по-рано, за да не се налага да плащате по-високи месечни вноски и по-висока обща сума за кредита. Освен това правото на предсрочно погасяване на кредита ще ви позволи да смените доставчика на кредита, ако това е изгодно за вас. Например, ако лихвените проценти на пазара са намалели, може би си струва да разгледате предложенията на други кредитополучатели, които биха били готови да ви предложат по-добри условия по кредита.

ДАВАНЕ НА ПАРИ НАЗАЕМ. Ако смятате да дадете пари назаем на друго лице, има няколко фактора, които трябва да вземете предвид, преди да вземете такова решение. Първо, трябва да помислите за **отношенията си с кредитополучателя**. Даването на пари на заем на приятел или член на семейството може да се **отрази негативно** на отношенията ви с него и затова може би е най-добре да откажете искането за заем. Казано е, че ако искате да загубите приятел, дайте му назаем пари ...

Трябва също така да **прецените способността на кредитополучателя да изплати** кредита. Това се нарича риск от неизпълнение - рискът, че кредитополучателят няма да изплати дълга, както е договорено. Факторите, които трябва да се вземат предвид, включват неговия доход, кредитен капацитет, други непогасени дългове или финансови задължения.

Трябва също така да прецените дали отпускането на паричен заем е най-добрият вариант за вас. Може би инвестирането на пари или избирането на друг вариант вместо да давате заеми ще ви донесе повече пари и няма да загубите **възможността да печелите повече**.

Ако обаче решите да дадете пари назаем, е **важно да определите ясни условия за заема**. Това включва, наред с други неща, **размера на заема, лихвения процент, погасителния план** и начина, по който ще бъде обезпечено изплащането. Що се отнася до обезпечението, кредитополучателят може да предостави някакво обезпечение, за да гарантира изплащането на заема, или трето лице може да гарантира изплащането на дълга. Двете страни трябва да разберат и да се съгласят с тези условия преди отпускането на заема.

В зависимост от размера на сумата може да се наложи да **сключите** писмен или дори нотариално заверен **договор**, в който да бъдат описани условията на заема. Трябва

да знаете, че "писмен" не означава непременно "на хартия". Електронният подпис може да има същата правна стойност като личния подпис и следователно можете да завършите подписването на договора и прехвърлянето на парите дори без да присъствате физически при лицето, с което подписвате договора. Важно е също така да се вземат предвид всички **правни или данъчни последици от даването на пари назаем**.

Дори в случаите, когато законът не изисква това, винаги е препоръчително да имате **писмен договор за заем**, ако давате пари назаем на друго лице. Той помага да се изяснят условията на заема, включително сумата, която се дава назаем, погасителният план и всички лихви или такси, които могат да бъдат начислени. Като цяло е важно да **съхранявате** всички **документи** (както на хартиен носител, така и в електронен вид), които могат да ви бъдат необходими в бъдеще за финансови, правни или данъчни цели.

Писменият договор може да помогне да се предотвратят недоразумения или спорове между заемотателя и заемополучателя, както и да осигури правна защита на двете страни в случай на нарушение на споразумението.

Освен това трябва **внимателно** да **следите и отбелязвате** вече **изплатените суми**. Това е особено важно, ако заемът е отпуснат във физически пари, а не по банков път. Изключително лесно е да се изгуби следа, което може да доведе до спорове между двете страни.

Ако давате пари назаем на приятел или член на семейството, може да е изкушаващо да разчитате на устно споразумение или да вярвате, че заемът ще бъде върнат навреме. Важно е обаче да помните, че дори добронамерените кредитополучатели могат да изпаднат в неочаквани финансови затруднения, които да затруднят връщането на заема.

С наличието на писмен договор можете да защитите интересите си и да гарантирате, че двете страни са на едно и също мнение относно условията на заема. Винаги е добра идея да се консултирате с юрист, за да се уверите, че договорът ви е правно приложим и че сте разгледали всички необходими подробности.

Един инструмент, който може да бъде много **полезен за кредитора**, е **записът на заповед**. Това е писмено обещание за връщане на определена сума пари на определено лице на определена дата. Записът на заповед трябва да бъде написан във формата, изисквана от закона. Освен това в някои държави може да се изисква менителницата да бъде регистрирана или нотариално заверена, за да може да бъде

изпълнена. Ето защо, ако желаете да издадете или получите менителница, препоръчваме да го направите с подкрепата на професионален адвокат.

Основното предимство на менителницата е, че обикновено, ако кредитополучателят не изплати дълга си, кредиторът може да си възстанови съответната сума, без да се обръща към съда, а просто като използва услугите на съдебните изпълнители. Ако заемът е оформен с обикновено споразумение, заемодателят трябва първо да се обърне към съда, за да събере дълга. По този начин, въпреки че този инструмент може да бъде от полза за заемодателя, той може да бъде **рисков за заемополучателя**, който няма да има възможност да се защити в съда, освен ако няма изключения.

Въпреки че по принцип отпускането на пари назаем е законно, може да има определени **разпоредби и ограничения, които** се прилагат в зависимост от конкретната държава, обстоятелствата и размера на сумата. Например **редовното** отпускане на пари назаем като **стопанска дейност** най-вероятно ще бъде специално регулирано и обложено с данъци. Ето защо, преди да дадете заем, е важно да се консултирате с адвокат. Дори една кратка консултация може да ви спести много пари и неприятности в бъдеще.

2.4. МОГАТ ЛИ ПАРИТЕ ДА ПРАВЯТ ПАРИ?

Могат ли парите да правят пари? Отговорът е **"ДА" - ПАРИТЕ МОГАТ ДА ПРАВЯТ ПАРИ.** Двата ключови момента тук са да спестите необходимата сума пари и да намерите необходимия актив, в който да инвестирате, така че парите ви да започнат да генерират пари. Целият този процес обаче е свързан и с рискове. Макар че парите ви могат да печелят пари, можете и да ги загубите, докато ги давате назаем или инвестирате.

Когато **инвестирате** парите си в различни видове инвестиционни инструменти, като акции, облигации, взаимни фондове, недвижими имоти и други, можете да получите потенциална възвръщаемост на инвестициите си, което от своя страна може да ви помогне да постигнете финансовите си цели.

Ето някои от най-популярните инвестиционни опции:

- Акции
- Облигации
- Взаимни фондове
- Борсово търгувани фондове (ETF)
- Недвижими имоти
- REITs (Real Estate Investment Trusts)
- Кредитиране от типа "peer-to-peer" и групово финансиране
- Спестовни сметки
- Депозитни сертификати (CD)
- Съкровищни бонове и облигации
- Застрахователни полици с парична стойност (например застраховка "Цял живот").
- Изкуство и колекционерски предмети
- Криптовалути
- ...

В този списък с инвестиционни възможности не е спомената най-ефективната инвестиционна възможност - инвестирането в собственото ви образование и обучение. В този раздел не се обръща внимание на тази възможност, въпреки че тя винаги трябва да се взема предвид, когато планирате живота и финансите си.

Първо е важно да се отбележи, че **всички инвестиции** носят известна степен на **риск** и е важно да направите собствено проучване и да потърсите професионален съвет, преди да вземете каквото и да е инвестиционно решение. Освен това е важно да имате **диверсифициран портфейл** и да инвестирате в различни активи, а не в един актив. Ако инвестирате всичките си пари в акциите на една компания и тя фалира, ще загубите всичките си пари. Ако обаче инвестирате в акции на 50 компании, е много малко вероятно всички те да фалират и следователно шансовете да загубите всичките си пари са сведени до минимум. Инвестирането е процес, който се нуждае от знания, опит и дисциплина. Управлението на алчността, страховете и стреса при инвестиране е от основно значение, за да постигнете успех в това начинание.

Има няколко **фактора, които трябва да се вземат предвид** при избора на инвестиционни инструменти, които най-добре отговарят на вашите нужди и финансови цели. Един от ключовите фактори, които трябва да вземете предвид, е **вашата толерантност към риска** - колко риск можете и сте готови да поемете, докато инвестирате. Обикновено инвестициите с по-висок риск предлагат потенциал за по-висока възвръщаемост, но носят и по-голям риск от загуба.

Друг важен фактор, който трябва да вземете предвид, са **вашите инвестиционни цели** и какво се надявате да постигнете с инвестициите си. Например, ако спестявате за пенсиониране, може да искате да обмислите по-нискорискови **дългосрочни инвестиции**. Освен това трябва да обмислите времевия хоризонт на инвестициите си. Дали инвестирате за една година, за десет години или до пенсионирането си? В зависимост от отговорите на тези въпроси трябва да изберете подходящ инвестиционен инструмент.

Ранното започване и редовното инвестиране също са важни за дългосрочния успех. Важно е да инвестирате в инструменти, които разбирате, и да отделяте време да проучвате и да се запознавате с различни инвестиционни възможности. Може да започнете от най-простите инструменти за спестяване и инвестиране, като например спестовни сметки, и с течение на времето да научите какви други по-сложни инструменти бихте могли да използвате, за да инвестирате и да получите по-висока възвръщаемост.

Важно е също така да вземете предвид **таксите и разходите, свързани с различните инвестиционни инструменти**, тъй като те могат да повлияят на възвръщаемостта ви с течение на времето. Също така обмислете възможността да потърсите **професионален съвет от** финансов консултант, вашата кредитна институция или

професионалист в областта на инвестициите, който може да ви помогне при вземането на инвестиционни решения.

Въпреки че първата инвестиционна опция в списъка са **акциите**, това не означава, че те са най-простият финансов инструмент. Акциите представляват собственост в дадена компания и закупуването на акции означава, че притежавате част от тази компания. Ако инвестирате в акции и стойността на акциите се увеличи с течение на времето, можете да ги продадете на по-висока цена от тази, която сте платили за тях. Освен това може да се окаже, че докато държите акциите, компанията, която ги е емитирала, ще разпреди част от печалбата си под формата на дивиденди и вие ще получите допълнителна сума. Предимството на инвестирането в акции е потенциалът за висока възвръщаемост, но рисковете включват постоянни промени в цените на акциите, както и риск от загуба на част или на всички ваши пари. Например, цената на акциите може да спадне и никога да не се възстанови, след като сте ги купили, или компанията, която е емитирала акциите, да фалира.

Освен това имате възможност да инвестирате в **облигации**, които са дългови ценни книжа, представляващи заем, отпуснат от инвеститор на кредитополучател, обикновено компания или правителство. Цената на облигацията може да се увеличи или намали, което води до потенциални печалби или загуби (ако решите да продадете облигацията). Освен това, когато инвестирате в облигации, обикновено получавате **лихва върху** инвестицията си, докато облигацията достигне датата на падежа си и емитентът ви изплати сумата, която сте дали назаем. Предимството на инвестирането в облигации е потенциалът за редовен доход и по-нисък риск в сравнение с акциите. Възможно е обаче компанията, емитирала облигациите, да фалира или да не може да изплати главницата на инвеститорите (облигационерите) на определена дата.

Взаимните фондове са инвестиционен механизъм, при който парите на множество инвеститори се събират в една "банка" и се използват за закупуване на диверсифициран портфейл от акции, облигации, други ценни книжа или активи. Взаимните фондове се управляват от професионалисти и затова същността на инвестирането във взаимни фондове е да се възползвате от професионално управление и диверсификация. Рисковете обаче включват такси и разходи, както и възможността за лошо управление на инвестираните средства. Ако желаете да инвестирате във взаимни фондове, трябва да разгледате тези, които имат дълга история, за да можете да видите по-ранните резултати на фонда и да намалите риска фондът да бъде закрит след няколко години поради лоши резултати. Както споменахме, диверсификацията на инвестициите е важен аспект, който взаимните фондове ви предлагат, тъй като те инвестират парите ви в различни активи, като по този начин намаляват рисковете.

Борсово търгуваните фондове (ETF) са подобни на взаимните фондове, тъй като предлагат диверсифициран портфейл от ценни книжа, но се търгуват на фондови борси като отделни акции. Същността на инвестирането в ETF е да се възползвате от диверсификацията и гъвкавостта, като имате възможност да купувате и продавате ETF през целия търговски ден, което обикновено не е възможно при взаимните фондове. Инвестирайки в ETFs, трябва да вземете предвид не само рисковете, свързани с цената на ETFs, но и таксите и разходите, които се прилагат към инвеститорите.

Инвестициите в **недвижими имоти** включват закупуване и притежаване на физическа собственост, като жилищни или търговски сгради, паркинги, парцели или други, с надеждата, че тези активи ще ви носят пасивен доход или ще увеличат цената си с течение на времето. Предимството на инвестициите в недвижими имоти е потенциалът за редовен доход и увеличаване на стойността на имота. Въпреки това трябва внимателно да обмислите всички разходи, свързани с управлението и поддръжката на такъв имот, риска стойността му да намалее. Управлението и поддръжката на такъв имот може да изисква от вас значителен финансов, времеви и психологически принос. Колко наематели ще трябва да намерите? Какво ще стане, ако те не плащат своевременно наема? Ето защо, преди да инвестирате в недвижим имот, внимателно помислете и изчислете дали е по-добре да инвестирате например

в малък апартамент или в няколко паркинга, които да отдавате под наем. Помислете за данъчното облагане на дейността си, което също може да се промени с течение на времето.

Още един ключов термин в инвестирането е **сложната лихва**. Това означава, че реинвестираме цялата или част от печалбата от инвестициите си. Това води до много впечатляващ ефект. Колкото по-рано разберете силата на сложната лихва, толкова по-добре е за управлението на личните ви финанси. Фигурата по-долу демонстрира разликата между инвестирането с и без реинвестиране на печалбата от инвестицията.

Фигура 6: Как парите ви могат да печелят пари

Инвестиция годишна възвръщаемост	+	1 година	5 години	10 години	20 години	50 години
1000€ +5% рег.		1,050 €	1,250 €	1,500 €	2,000 €	3,500 €
1000 € +5% комп.		1,050 €	1,276.28 €	1,647.01 €	2,653.3 €	11,467.4 €
1000€ +10% рег.		1,100 €	1,500 €	2,000 €	3,000 €	6,000 €
1000 € +10% комп.		1,100 €	1,610.51 €	2,707.04 €	6,727.5 €	117,390.9€

В крайна сметка е важно да помните, че **инвестирането е дълъг и бавен процес към постигане на финансовите ви цели. Историите за бързо забогатяване чрез инвестиране често са преувеличени, а много хора поемат несъразмерни рискове и в крайна сметка губят пари**. За да успеете, не базирайте инвестициите си на мечти, а на ясни финансови цели, знания и дисциплина. Извършването на собствени проучвания и консултациите със специалисти в областта на финансите са от решаващо значение.

2.5. ЛИЧНИ ФИНАНСОВИ ЗАТРУДНЕНИЯ - ДЕЙСТВИЯ И РЕШЕНИЯ

Възможно е да изпитате различни видове **лични финансови затруднения**, които могат да засегнат финансовата ви стабилност. Важно е да сте наясно с тези потенциални рискове и да предприемете стъпки, за да се защитите. Трябва да предприемете стъпки за предотвратяване и управление на тези рискове, като създадете фонд за спешни случаи, изплатите дълговете си, спестявате за пенсиониране, потърсите професионален съвет и сте финансово дисциплинирани.

Дългът е един от най-често срещаните източници на финансови затруднения и е важно да управлявате задълженията си отговорно, за да избегнете високи лихви и увреждане на кредитния си капацитет. **Безработицата** е друга често срещана причина за финансови затруднения и може да е трудно да покривате разходите си за живот без редовен източник на доходи.

Неочакваните медицински разходи също могат да доведат до финансови затруднения, особено ако не сте застраховани или сте недостатъчно застраховани. **Жилищните разходи**, включително **плащанията за наем или ипотека**, могат да отнемат значителна част от доходите ви и да доведат до финансови затруднения, ако станат неуправляеми. Липсата на спестявания за пенсиониране е друго лично финансово затруднение, с което трябва да се справите.

Спешни разходи, като например ремонт на автомобил или жилище, също могат да причинят финансови затруднения, ако нямате достатъчно спестявания или други средства за покриване на тези разходи. **Разводът или раздялата** също могат да доведат до финансови затруднения. Освен това, ако станете жертва на **финансова измама**, например кражба на самоличност или измама с кредитна карта, това може да доведе до финансови затруднения, тъй като може да бъдете държани отговорни за измамни такси и да бъде нахърнен кредитният ви капацитет.

Ако изпитвате сериозни финансови затруднения, има няколко начина да се справите със ситуацията. На първо място, трябва да **оцените текущото си финансово състояние**. Направете опис на дълговете, сметките и разходите си, както и на доходите и активите си. Създайте таблица на приходите и разходите, както е показано на фигура 2 (Примерна таблица за проследяване на разходите) в раздел 2.1 (Харчене и разхищение на пари). Това ще ви помогне да установите източника на финансовите си затруднения, да съставите бюджет и да разработите план за справяне с тях.

Създаването на бюджет (вж. Фигура 1 (Примерен бюджет) в Раздел 1.2 (Спечелих пари - какво да правя по-нататък) може да ви помогне да разберете приходите и разходите си и да определите областите, в които можете да намалите разходите си. Това може да ви помогне да освободите пари за изплащане на дългове и натрупване на спестявания.

В бюджета си трябва да **дадете приоритет на разходите**, които са **необходими**, за да излезете от затруднено финансово положение. Определете кои разходи са най-важни и кои могат да бъдат отложени или намалени. Приоритизирането на разходите може да ви помогне да избегнете по-нататъшно затъване в дългове и да се съсредоточите първо върху изплащането на най-важните си задължения.

Ако финансовите ви затруднения се дължат на дългове, помислете за **переговори с кредиторите**. Ако не сте в състояние да извършвате плащания по дълговете си, обсъдете с кредиторите си възможностите за намаляване на дълга, реструктуриране на погасителния план, отлагане на плащанията по дълга. Кредиторите може да са готови да работят с вас, за да разработят план за плащане, който да отговаря на бюджета ви. Трябва обаче да направите това предварително, а не да чакате последния момент, когато вече не можете да покривате дълговете си. Забавянето на действията може да доведе до това кредиторите ви да прибегнат до правни средства за събиране на дълга.

В случай на финансови затруднения трябва да **потърсите професионален съвет**. Съществуват много организации и институции, които предоставят такава помощ безплатно, или можете да се обърнете към частен финансов съветник или кредитен консултант. Те могат да ви помогнат да разработите план за справяне с финансовото си положение и да разработите работеща за вас стратегия.

Съществува още една възможност - **консолидация на дългове**. Както вече беше обсъдено в раздел 1.5 (Основни финансови проблеми и решения), ако имате множество дългове, консолидацията на дългове може да бъде вариант, който да ви помогне да управлявате дълговете си по-ефективно. Консолидирането на дълговете ви може да включва вземането на нов заем за погасяване на няколко съществуващи заема. Това може да ви позволи да управлявате по-добре плащанията си и евентуално да намалите лихвените си проценти. В този случай ще е необходим професионален съвет.

Създаването на фонд за спешни случаи е от съществено значение за предотвратяване и евентуално управление на ситуации на финансови затруднения. Затова помислете за това предварително и се опитайте да заделите сума, която би ви позволила да поддържате нивото на разходите си за период от 3-6 месеца. Този фонд

ви помага да покриете неочаквани разходи и да избегнете по-нататъшно задлъжняване в бъдеще. Започнете, като заделяте малка сума всеки месец и постепенно увеличавате спестяванията си с течение на времето.

Друг важен аспект е, че справянето с финансовите затруднения може да бъде предизвикателство и стрес. **Емоционалното въздействие на** финансовото затруднение може да бъде непреодолимо и е важно да се грижите както за физическото, така и за емоционалното си здраве. Ето защо **практикуването на грижа за себе си е от съществено значение**. Грижата за физическото и емоционалното ви благополучие чрез достатъчно почивка, физически упражнения и правилно хранене може да ви помогне да се чувствате по-устойчиви и да се справяте по-добре със стреса.

Подкрепата от страна на приятелите и семейството може да бъде много ценна и да служи като източник на емоционална утеха. Освен това съществуват различни групи и организации за подкрепа, които могат да ви помогнат да се справите с емоционалните аспекти на финансовите затруднения. Техники като **медитация** също

могат да бъдат полезни. **Спортуването** и просто **гледането на добър филм** са много прости, но много ефикасни средства за справяне със стреса и за вземане на по-ефективни решения за управление на ситуацията. Повечето от тези инструменти са безплатни и затова трябва само да решите и да ги използвате.

Като цяло е важно да **се съсредоточите върху това, което можете да контролирате**. Макар да не е възможно да контролирате напълно финансовото си положение, съсредоточаването върху бюджета и навиците за харчене може да ви помогне да се почувствате по-силни и да имате контрол.

Мисленето за това как да увеличите доходите си може да донесе още повече положителна енергия, тъй като ви кара да създавате планове, да си представяте и да действате. Бездействието е най-лошият сценарий, който може да последва. Важно е да **останете позитивни и да се съсредоточите върху бъдещето**. Напомняйте си, **че финансовите затруднения са временна ситуация** и че можете да предприемете стъпки за подобряване на финансовото си положение с течение на времето.

За повече информация относно начините за справяне с трудностите в областта на личните финанси вижте раздел 1.5 "Основни финансови проблеми и решения".

ЧАСТ 3 - ЛИЧНИТЕ МИ ФИНАНСИ КАТО ЧАСТ ОТ ИКОНОМИЧЕСКАТА СИСТЕМА

3.1. ИНВЕСТИРАНЕ НА ПАРИТЕ МИ - ЗЛАТНИ ПРАВИЛА

Основните финансови инструменти, които са на разположение днес, са представени в раздел 2.4. (Могат ли парите да правят пари?) на Ръководството, докато настоящият раздел е посветен на основните принципи на инвестирането в контекста на управлението на личните ви финанси.

Първото правило, което трябва да спазвате, е да **инвестирате само парите**, които **можете да си позволите да загубите** и които няма да са ви необходими в краткосрочен план. Такъв подход ще ви предпази от важното негативно въздействие върху финансовото ви състояние, ако инвестициите ви се провалят. Освен това от психологическа гледна точка ще бъдете в много по-добро положение, ако прилагате този подход, вместо да инвестирате суми, които биха повлияли значително на положението ви. Предпазливото инвестиране ви предоставя по-малко възможности за печелене на пари, но ви осигурява по-голяма сигурност и ограничава рисковете. Може да се каже, че инвестирането само на тези пари, които можете да "забравите", е сигурен подход към инвестирането.

Освен това **инвестициите** ви **не трябва да оказват влияние върху паричния ви резерв**, който може да се използва само в извънредни ситуации и трябва да се попълва възможно най-скоро. Парите, които държите като резерв, не трябва да се използват за инвестиционни цели, независимо от привлекателността на инвестицията.

Инвестирането ви позволява да използвате парите си така, че да печелите повече. По този начин целта на инвестирането е, от една страна, да **предпази** парите ви **от инфлация** и да гарантира, че те няма да загубят стойността си. От друга страна, може да очаквате определен **доход от** инвестицията си. Този приход може да бъде генериран чрез различни механизми - печалби от увеличаването на стойността на активите, в които сте инвестирали, дивиденди, лихви, наемни плащания и други.

Инвестициите са свързани с **рискове** и макар че има финансови инструменти, които могат да ви гарантират определена възвръщаемост на инвестицията, има и инструменти, които не предоставят такива гаранции, но могат да осигурят по-висока възвръщаемост на инвестицията ви. Ето защо изборът на подходящ инвестиционен инструмент, в който да инвестирате, и надлежната оценка на

свързаните с него рискове са задължителни, преди да започнете да инвестирате. Ако нямате достатъчно познания, за да инвестирате сами, **потърсете професионална помощ**. Например можете да поискате среща с банкера си или с друг доставчик на финансови услуги и да обсъдите различните варианти, които биха били подходящи за вас. Това е безплатна консултация, която може да ви донесе много информация, която търсите. Разбира се, уверете се, че **лицето, което ви дава финансови съвети, има право да го прави**.

Съществуват инструменти, които ви позволяват автоматично да **копирате портфейла на** друг инвеститор. Това е известно като **социална търговия**. Бъдете внимателни при избора на инвеститор, който искате да следвате, и тествайте избора си с виртуален портфейл, преди да инвестирате реални пари. Проучете добре платформите и инвеститорите, предлагащи услуги за социална търговия, преди да започнете да инвестирате парите си. Уверете се, че те имат право да предлагат такива услуги и че са под надзора на съответните надзорни институции.

В повечето случаи даването на **финансови съвети** изисква консултантът да има **лиценз за** това. Такива лицензи се издават от надзорните органи във вашата страна, като например централните банки или комисиите по ценни книжа. Ето защо, ако решите да получите професионален финансов съвет, не се колебайте да се обадите или да напишете имейл до надзорния орган във вашата страна. Попитайте ги дали консултантът, който сте избрали, има право да дава финансови съвети. Така ще намалите риска да получите некачествен съвет, който може да ви струва загуба на пари.

Винаги обаче помнете, че **вие вземате крайното решение** и че именно **вие** ще **понесете риска да загубите** част или всичките си пари заради това инвестиционно решение. Дори и да имате достатъчно познания за инвестиране, винаги е добре да имате алтернативно мнение, а професионалистите биха могли да ви помогнат и тук.

Съществуват различни **източници на информация**, на които можете да базирате решенията си. Един от тях е **информацията, която** компаниите, в които инвестирате, или доставчиците на финансови услуги трябва да **разкриват пред инвеститорите и потребителите**. По закон те са задължени да разкриват определени видове информация, която можете да вземете предвид, докато вземате инвестиционните си решения. Не цялата тази информация обаче може да е пълна или точна. Това също трябва да бъде взето под внимание.

Освен това трябва да внимавате за **измами и мошенически схеми**, докато инвестирате. Ако получите обаждане или имейл, в който се обещава гарантирано висока възвръщаемост на инвестициите ви, или ако от вас се иска да кликнете върху връзка или да предоставите потребителското си име или ПИН код, най-вероятно сте обект на измамници или мошеници. Бъдете внимателни и се информирайте за различните схеми за измами и мошеници, тъй като те непрекъснато се променят. Бъдете предпазливи, когато избирате доставчици на услуги и инвестиционни или финансови инструменти. Освен това схемите за измами и мошеници могат да бъдат насочени не само към парите ви, но и към личните ви данни. Цифровата ера прави измамите и схемите за измама още по-лесни за изпълнение, което изисква вашето особено внимание и съобразителност. Ако **личните** ви **данни** бъдат откраднати, съществува риск от **кражба на самоличност**. Личните ви данни могат да бъдат използвани за извършване на неоторизирани онлайн покупки или за други незаконни действия, което може да ви причини допълнителни неприятности или финансови загуби.

Таблицата по-долу илюстрира какво се случва с парите ви, ако те са инвестирани с 10% годишна доходност, а годишната инфлация е 2% или 4%.

Фигура 7. Инвестициите се борят с инфлацията. Какво се случва с вашите 10 000 евро?

10,000 €	1 година	5 години	10 години	20 години
2% инфлация	9,803.92€	9,057.31€	8,203.48€	6,729.71€
10% редовна възвръщаемост - 2% инфлация	10,800€	14,000€	18,000€	26,000€
10% комбинирана възвръщаемост - 2% инфлация	10,800€	14,693.28€	21,589.25€	46,609.57€
4% инфлация	9,615.38€	8,219.27€	6,755.64€	4,563.87€
10% редовна възвръщаемост - 4% инфлация	10,600€	13,000€	16,000€	22,000€
10% комбинирана възвръщаемост - 4% инфлация	10,600€	13,382.26€	17,908.48€	32,071.35€

Една от най-често допусканияте грешки е **липсата на диверсификация на инвестициите**. За да диверсифицирате и да инвестирате парите си в различни активи, трябва да разполагате с достатъчна сума пари. Също така ще трябва да направите повече проучвания, за да можете да инвестирате в различни активи. Това изисква време и знания. Въпреки това можете да използвате инструменти, които позволяват диверсификация на инвестициите дори с по-малка сума пари и почти никакво време, което да се изразходва за управление на инвестицията. Например, можете да инвестирате във взаимни фондове или ETF, които се управляват професионално. Тези инструменти бяха разгледани в раздел 2.4 (Могат ли парите да правят пари?).

Друг важен аспект е инвестициите ви да се основават на знания, опит и дисциплина, но **не и на емоции**. Емоции като страх, алчност или надежда в крайна сметка ще доведат до ирационални или импулсивни решения и загуба на част или на цялата ви инвестиция.

Също така, като непрофесионален инвеститор, **не трябва да** основавате инвестиционната си стратегия на **опити за прогнозиране на** ръста или спада на **цените на** акции или други ценни книжа. Това може да проработи един или дори няколко пъти, но това не е дългосрочна стратегия за непрофесионален инвеститор. Многобройни изследвания показват, че е по-ефективно да инвестирате редовно в ценни книжа и да се придържате към инвестиционната си стратегия и финансовите си цели.

Докато инвестирате, трябва да знаете също, че **историята на цените на ценните книжа не гарантира**, че те ще следват същия път в **бъдеще**. Няма гаранция за това. Дружеството, в което инвестирате, може да фалира, да емитира повече акции или просто цената на акциите му да спадне и да не се възстанови.

Още един важен аспект, който трябва да вземете предвид, са **таксите и разходите**, свързани с вашите инвестиции. Макар на пръв поглед да изглеждат маловажни, в дългосрочен план те могат да се превърнат в значителна сума. Например, ако комисионата за покупка на акция е 10 евро, а за продажба на същата акция - още 10 евро, това ви кара да се замислите каква минимална сума трябва да инвестирате, за да бъде инвестицията ви рентабилна. В такъв случай, ако инвестирате 100 евро, процентът, изразходван от комисионите, ще бъде твърде висок. Различните доставчици предлагат различни цени за своите финансови услуги. Ето защо този аспект също заслужава отделно проучване от ваша страна.

Основните инвестиции в **дългосрочна перспектива** са по-ефективна стратегия, отколкото фокусирането върху краткосрочната перспектива и поемането на високи рискове за потенциална висока възвръщаемост. Управлението на личните финанси е в дългосрочен план - през целия ви живот. Ето защо, дори да имате краткосрочни цели и стратегии, те трябва да се вписват в цялостната дългосрочна стратегия за управление на личните ви финанси.

Също така трябва да знаете, че **различните инвестиционни продукти** могат да имат **различни екологични, социални и корпоративни характеристики**. Възможно е да не сте склонни да инвестирате в някои видове индустрии или компании, но да сте по-склонни да инвестирате в други, например в екологично отговорни предприятия. Като цяло трябва да знаете, че вашите финансови и инвестиционни решения имат по-широки последици за обществото, околната среда и икономиката на местно, национално и европейско равнище. Вземете това предвид, когато вземате инвестиционните си решения.

Валутният риск е друг риск, който трябва да се вземе предвид. **Обменният курс на валутите** може да се промени бързо и силно. Следователно, ако местната ви валута е евро, а инвестирате в щатски долари, трябва да имате предвид риска от промяна на обменния курс USD/EUR. Резултатите от инвестициите ви в чуждестранна валута ще бъдат повлияни положително или отрицателно от обменните курсове на валутите. Освен риска, свързан с обменния курс, трябва да имате предвид и факта, че при смяна на една валута с друга най-често се начисляват такси и комисиони за транзакциите, които варират при различните доставчици на обменни услуги и във времето. Можете да проверите информацията, свързана с обменните курсове, като използвате

множество онлайн **инструменти за конвертиране на валути**. Тези инструменти обаче няма да показват **таксите и комисионите**, прилагани от вашия доставчик на обменни услуги. Можете да ги проверите директно при доставчика на услуги. Бъдете внимателни, когато избирате доставчик на инвестиционни услуги, и винаги вземайте предвид условията, прилагани при обмен на валута, ако това се отнася за вашата инвестиция.

Друг аспект, който трябва да вземете предвид, когато правите своя инвестиционен избор, е, че информацията, предоставена от доставчиците на финансови услуги и компаниите относно техните инвестиционни и финансови продукти и услуги, може да бъде **маркетингова информация или пристрастна** информация. Направете проучване, преди да инвестирате, и се консултирайте с финансови специалисти, когато е възможно.

Непрекъснатото учене и проучване са друг ключ към успеха в управлението на личните ви финанси. Тази информация и опит са необходими, за да се направи ефективен избор на спестявания и инвестиции. Колкото по-рано започнете финансовото си образование, толкова по-бързо ще успеете да поставите личните си финанси на правилния път и ще се възползвате от всички тези натрупани знания по-бързо и по-дълго през живота си.

3.2. ЗАСТРАХОВКА

В живота има различни опасности. Много от нас мечтаят тези опасности никога да не се сбъднат и често си мислят и се надяват, че **"това се случва на други, но не и на мен"**. Никой обаче не е защитен от това да му се случат лоши неща. Това, което можем да направим, е да смекчим ситуацията, като се погрижим да сме финансово защитени, в случай че се случи нещо неочаквано. Всъщност хората отдавна са разбрали, че можем да се защитим взаимно, като съберем част от парите си в една банка и платим на пострадалите от бедствия, болести или злополуки. Този механизъм за защита се нарича **застраховане**. Лицето, което подписва застрахователен договор със застрахователна компания или друг застраховател, се нарича застраховащ. Плащанията, които правите, за да бъдете застраховани, се наричат премии.

Съществува голямо разнообразие от застрахователни продукти, които ви застраховат срещу различни опасности (рискове). Можем да застраховаме себе си, семейството си, имуществото си или, например, бизнеса си. Някои от тези застраховки са **задължителни**. Например, ако шофирате автомобил, сте длъжни да имате застраховка на автомобила. Представете си, ако всички карат без застраховка, какво би било в случай на произшествие. Също така обикновено всеки човек има задължителна здравна застраховка, за да може всеки да отиде на лекар или да има финансово покритие в случай на заболяване. Други застраховки **не са задължителни** и вие сами решавате дали желаете да имате такъв вид застраховка. Например може да желаете да застраховате здравето си допълнително, така че в случай на травма да ви бъде изплатена определена сума. Или ако сте земеделски производител, може би бихте искали да се застраховате срещу загуба на реколтата си поради суша или проливни дъждове.

Затова има различни видове застраховки в зависимост от това от какви рискове искате да се застраховате. Например **здравната застраховка** покрива изцяло или частично медицинските ви разходи, включително хоспитализация, посещения при лекар и лекарства, отпускани с рецепта. **Застраховката "Живот"** осигурява финансова подкрепа на бенефициента в случай на смърт на притежателя на полицата, а **застраховката "Инвалидност"** осигурява заместване на дохода в случай, че притежателят на полицата стане инвалид и не е в състояние да работи.

Застраховката на собственици на жилища покрива щети, причинени на дома на притежателя на полицата от такива събития като пожари. Възможно е да имате и застраховка "Гражданска отговорност", която може да покрие щети, които вие или дори членове на вашето семейство сте причинили на чуждо имущество. Ако притежавате автомобил, **автомобилната застраховка** може да покрие щети на вашия автомобил и отговорност за наранявания или имуществени вреди на други лица в случай на произшествие.

Ако планирате да пътувате, **застраховката за пътуване** може да покрие медицински разходи, отмяна или прекъсване на пътуването, загубен или откраднат багаж и други рискове, свързани с пътуването. **Застраховката за домашни любимци** може да покрие ветеринарните разходи на вашия домашен любимец.

Това са само няколко примера за възможни видове застраховки. Застрахователните продукти и техните условия се различават в целия ЕС и затова трябва да се консултирате с местните застрахователни компании или застрахователни брокери, за да разберете какъв вид застраховка е достъпна за вас.

Съществуват дори застрахователни продукти, които съчетават **застрахователно покритие с инвестиционни възможности**. Например **инвестиционната застраховка "Цял живот"** е вид застраховка "Живот", която освен изплащане на определена сума в случай на смърт на притежателя на полицата може да предлага и инвестиционен компонент. Част от премийните ви плащания отиват за инвестиции и натрупват стойност в дългосрочен план. Нещо повече, обикновено дори имате право да решите каква инвестиционна стратегия да бъде приложена.

Застраховките обикновено се предоставят от **застрахователни дружества**, които са лицензирани и се контролират от съответните надзорни институции. При сключване на застраховката трябва да проверите в надзорните институции във вашата страна (като централната банка или застрахователната комисия) дали съответното застрахователно дружество има **лиценз** и има право да продава такива продукти.

Когато избирате застрахователна полица, **сравнете различните оферти** на съответната застраховка. Често е доста трудно да се сравняват офертите за застраховки и затова **тук могат да ви помогнат професионалисти**. Въпреки че можете да се свържете с всяка застрахователна компания поотделно, можете да потърсите помощ и от **застрахователните брокери**. Това са компании или физически лица, които разполагат с информация за много различни застрахователни оферти и могат да ги сравнят и да ви посъветват коя от тях би била най-добрата за вас. Всъщност е добре да установите контакт със застрахователен брокер, на когото имате доверие, и винаги да имате лице за контакт, с което да се консултирате по застрахователни въпроси. Дори в случай на **застрахователно събитие** (събитие срещу което сключвате застраховката, като например автомобилна катастрофа) Вашият застрахователен брокер може да Ви помогне да се справите с цялата ситуация. Брокерът би могъл да ви посъветва кого и кога да информирате за застрахователното събитие, какви документи да представите и на кого, как да се държите по време на и след застрахователното събитие.

Освен че трябва да се свържете със **застрахователен брокер**, трябва да проучите репутацията на всеки застраховател, като прочетете мненията на клиентите, проверите рейтинга му в независими рейтингови агенции и потърсите жалби или съдебни дела срещу компанията. Трябва да разгледате и **качеството на обслужването на клиентите**, предоставяно от всеки застраховател, включително тяхната отзивчивост и достъпност. Важно е също така да **сравните премиите** и всички свързани с тях **такси и удържки на** всеки застрахователен доставчик, за да сте сигурни, че получавате справедлива цена за предоставеното покритие.

Както застрахователните дружества, така и застрахователните брокери се контролират от **надзорните институции**, които могат да ви окажат допълнителна помощ по застрахователни въпроси. Ако смятате, че застрахователното дружество или застрахователният брокер са нарушили правата ви, трябва да се обърнете към надзорната институция за съвет как да действате по-нататък.

Освен да сключите частна застраховка, има и други възможности за застраховане. Например много работодатели предлагат **групови застрахователни планове** като част от пакетите с придобивки за служителите си, които могат да включват здравна застраховка, застраховка за инвалидност и застраховка живот.

В някои страни от ЕС има **държавни застрахователни програми**, които осигуряват покритие за **определени групи лица**, като например лица с ниски доходи, възрастни хора или хора с увреждания.

Застраховката трябва да се разглежда като **неразделна част от управлението на личните ви финанси**. Затова разгледайте разходите за застраховка като задължителна част от бюджета си. Това е инструмент, който може да гарантира, че в случаите, в които сте застраховани, няма да се налага да поправяте ситуацията със собствени средства. В противен случай дори едно такова събитие може да окаже силно влияние или дори да съсипе финансите ви. Например, **когато вземате кредит**, е важно да обмислите потенциалните рискове и да защитите себе си и семейството си от неочаквани събития, които биха могли да повлияят на способността ви да изплащате кредита. Съществуват няколко вида **застраховки**, които могат да осигурят защита, като например застраховка "Живот", застраховка за инвалидност, застраховка за безработица и имуществена застраховка.

Един от най-големите рискове, свързани със застраховката, е **предоставянето на непълна или неточна информация в заявлението**. Това може да доведе до отказ от страна на застрахователя да ви предостави покритие и да не извърши плащане в случай на застрахователно събитие. Също така е важно да **разберете изключенията и ограниченията на** полицата, за да знаете какво не се покрива и каква сума можете да претендирате. Единственото заглавие на застрахователния договор не означава, че всички свързани с него щети ще бъдат покрити. Трябва внимателно да проверите какво е покрито и какво не. Например застраховката на автомобила няма да покрива щети, които сте причинили умишлено на чужда собственост.

Увеличаването на премията също може да бъде риск и е важно да разберете как и защо премията ви може да се увеличи с течение на времето. Освен това, ако нарушите условията на застрахователната полица, вашата застрахователна **полица може да бъде прекратена**.

Друг риск е неплатежоспособността на вашата застрахователна компания. Това може да доведе до загуба на покритие и невъзможност за предявяване на претенции. Въпреки че в **ЕС съществуват схеми за застрахователно покритие**, които покриват несъстоятелността на застрахователно дружество, тези покрития са **ограничени** до определена сума, която може да бъде не по-малко от 100 000 евро.

Въпреки че застраховката е отличен продукт, за да я вметите в управлението на личните си финанси, трябва да закупите **само покритието, което е необходимо за** вашите нужди. Допълнителните покрития могат ненужно да увеличат премиите ви и да доведат до плащане за покритие, от което не се нуждаете.

Във всички случаи е важно внимателно да прочетете и да разберете условията на застрахователната полица, преди да я подпишете. Ако имате някакви въпроси или притеснения, попитайте вашия застраховател или застрахователен брокер. Имайте предвид, че може да е много трудно или дори невъзможно да докажете информацията, която сте получили устно от консултантите на вашата застрахователна компания или застрахователен брокер. Затова се уверете, че **цялата необходима** информация и **подробности** са включени в **писмен договор**, подписан от двете страни.

3.3. ПОДГОТОВКА ЗА ПЕНСИОНИРАНЕ

Целта на парите, които печелите, е не само да ви служат днес, но и да гарантират финансовата ви сигурност, когато се пенсионирате. Много млади хора смятат, че **пенсионирането** е нещо, което никога няма да дойде. Това не е вярно. Всички живеем напред и остаряваме с годините, така че трябва да сме сигурни, че финансите ни ще ни подкрепят дори когато вече няма да работим толкова усилено, колкото в младите си години. Ключовият момент е, че сумата, необходима за осигуряване на разходите ни по време на пенсионирането, е много висока. Например, ако месечната ви пенсия е 1 000 евро, ще са ви необходими 240 000 евро, за да покриете разходите си за **пенсия в продължение на 20 години**. Ами ако пенсионирането ви продължава 30 години?

Ето защо колкото по-рано разберете колко е важно да започнете да се подготвяте за пенсионирането си, толкова по-добри възможности ще имате да си осигурите финансова сигурност в по-напреднала възраст. Отлагането на тези приготовления за по-късно може да завърши с празни джобове на възраст, когато ще се нуждаете най-много от подкрепа и ще имате по-малко възможности да работите и да печелите пари.

Спестяването за пенсиониране или пенсия е **важен компонент на финансовото планиране**. Освен всичко друго, то може да осигури финансова сигурност и потенциал за сложна лихва.

Съществуват различни начини да си осигурите средства за пенсиониране. Основният механизъм, разбира се, е да работите законно и да плащате вноските си в обществената **система за социално осигуряване**. След като се пенсионирате, това е държавата и нейните съответни публични институции, които ще гарантират, че всеки месец ще получавате **пенсия**. Тази система се основава на т.нар. **солидарност на поколенията**, при която поколението, което работи, плаща пенсията на поколението, което се е пенсионирало. За да получавате този вид пенсия, трябва да работите определен период от време и да внасяте част от заработените си пари в системата за социално осигуряване.

Докато се подготвяте за пенсиониране, е много важно да разберете, че ако **работите без трудов договор (нелегална работа)**, не участвате в публичната система за социална сигурност и няма да се възползвате от пенсионните плащания, когато навършите пенсионна възраст. Съществуват и други форми, чрез които можете да участвате в системата за социална сигурност (например, като работите индивидуално

и плащате данъци за социална сигурност). Ако дори част от заплатата ви се изплаща незаконно, или изобщо няма да получавате пенсия, или нейният размер ще бъде значително намален. Помислете дали наистина си заслужава да обогатявате некоректния работодател, като се съгласявате да не се изплащат част от заплатата и данъците ви. Ще се погрижи ли този работодател за вас, когато остареете и не можете повече да работите? Същото важи и ако работите индивидуално като **самостоятелно заето лице. Плащането и декларирането на данъци** ще допринесе както за вашата финансова стабилност, така и за развитието на вашата страна.

Освен публичното участие в системата за социално осигуряване можете да спестявате за пенсия, като инвестирате в **частни пенсионни фондове**. В различните страни съществуват различни системи, свързани с частните пенсионни фондове. Държавата може дори да ви подкрепи чрез различни инструменти, като данъчни стимули или преки финансови вноски, ако решите да инвестирате в частни пенсионни фондове. Вземайки решение за участие в такива схеми, трябва да прецените дали натрупаните средства ще могат да бъдат наследени от вашите наследници, дали ще можете да ги изтеглите по-рано (например при спешни случаи), дали цялата натрупана сума ще ви бъде изплатена при пенсиониране или ще получавате месечни плащания от фонда.

Частните пенсионни фондове се управляват от професионалисти в областта на финансите, които инвестират вноските, направени от вас и много други лица във фонда. Техните инвестиционни стратегии имат за цел да ви осигурят допълнителни пенсионни плащания извън тези, които получавате от държавната система за социално осигуряване, след като се пенсионирате. Начинът, по който се финансират тези фондове, е различен в различните държави: това може да бъде или част от вноските ви в системата за социална сигурност, или директни плащания, направени от вас в частните пенсионни фондове, или комбинация от двете.

Важно е обаче да се разбере, че частните инвестиционни фондове са свързани с редица рискове и има вероятност да загубите пари.

Като цяло планирането на пенсионирането е доста сложен процес, включващ редица механизми за спестяване и инвестиране. Ето защо се препоръчва да се консултирате с финансови консултанти, с вашата кредитна институция или с частни пенсионни фондове, за да съставите своя **план за пенсионни спестявания** и да изберете инструментите, които най-добре отговарят на вашата ситуация.

По-долу можете да видите таблица, която показва какви суми могат да бъдат спестени, ако спестявате пари само за пенсиониране и ги държите в депозитна сметка, която генерира лихва. Това не означава, че това е единственият и най-добрият начин да се подготвите за пенсиониране. Таблицата по-долу илюстрира какво бихте

могли да спестите, ако редовно заделяте по 1000 евро годишно и ги държите в банковата си сметка, генерираща 3% лихва (реинвестирана ежегодно).

Фигура 8. Спестяване за пенсиониране под формата на депозити

Депозирайте пари в банковата си сметка всяка година	2023	2024	2032	2042	2052	2062
3 % годишен лихвен процент (реинвестира се всяка година) Започнете от 1000 евро Депозит +1000 евро всяка година	1000	2030	11464	26870	47575	75401

Друга таблица илюстрира какво бихте могли да спестите, ако инвестирате 1000 евро всяка година за пенсионирането си в инвестиционни инструменти, генериращи 5% печалба (например под формата на дивиденди), като цялата генерирана печалба се реинвестира.

Фигура 9. Спестяване и инвестиране за пенсиониране

Инвестирайте 1000 евро всяка година	2023	2024	2032	2042	2052	2062
5 % годишна печалба (реинвестира се всяка година) Започнете от 1000 евро Инвестирайте +1000 евро всяка година	1.000	2.050	12.578	33.066	66.439	120.800

Таблиците по-горе показват само опростени, средни изчисления, без да се вземат предвид много други важни фактори, като например промяната в цените на избраните инвестиционни инструменти, данъците, честотата на инвестициите (например, ако внасяте пари или ги инвестирате всеки месец) или влиянието на инфлацията върху вашите депозити или инвестиции. Всичко това трябва да се обсъди с професионалните консултанти.

От горните примери можете да видите, че ако парите се заделят или дори се съхраняват само като лихвоносни депозити, това не води до генериране на необходимите суми за покриване на разходите за пенсиониране. Тези суми могат да служат като допълнителни източници на пари, допълващи сумите, които получавате от държавните пенсионни планове. Ето защо, както вече беше споменато в настоящия

наръчник, **спестяването трябва да се съчетае с инвестиране** в диверсифициран портфейл от активи, които освен че генерират пасивен доход, имат и потенциал за увеличаване на стойността и могат да бъдат продадени, ако и когато е необходимо.

Сумата, която трябва да отделяте за спестяване за пенсия месечно или годишно, зависи от няколко фактора, като например доходите, възрастта, целите за пенсиониране и начина на живот. Въпреки това финансовите експерти обикновено препоръчват да се **спестяват между 10 и 15 % от доходите за пенсиониране**. Колкото **по-рано започнете да** спестявате за пенсия, толкова по-малко ще трябва да спестявате всеки месец. Например, ако започнете да спестявате през 20-те си години, може да се наложи да спестявате само около 10 % от дохода си всеки месец. Ако обаче започнете да спестявате през 40-те или 50-те си години, може да се наложи да спестявате 15 % или повече от дохода си всеки месец, за да наваксате изоставането си.

Таблицата по-долу илюстрира ефекта от ранното започване на подготовката за пенсиониране. В първия случай заделяте и инвестирате по 50 евро на месец, а във втория - по 100 евро всеки месец. Годишната възвръщаемост на вашата инвестиция е 10 %. Предполага се, че пенсионната възраст е 64 години.

Фигура 10. Подготовка за пенсиониране - кога да започнете

Възраст, на която започвате да спестявате и инвестирате за пенсиониране	50 € на месец (+10 % годишна възвръщаемост на инвестицията)	100 € на месец (+10 % годишна възвръщаемост на инвестицията)
Започнете на 25 години	251,719€	503,437€
Започнете на 40 години	55,490€	110,980€

Освен държавните и частните пенсионни фондове, можете просто да **спестявате пари за** пенсиониране и да **правите инвестиции**, които по-късно да ви носят пасивен доход. Например, можете да инвестирате в различни финансови инструменти, пригодени за тази цел, или да закупите недвижим имот, който да отдадете под наем или да продадете. Докато правите такива инвестиции за пенсиониране, трябва да вземете предвид различни рискове, като например инфлацията. Както вече споменахме, ако просто спестявате пари, те губят стойността си поради инфлацията или могат да бъдат изложени на други рискове.

Подготовката за пенсиониране е сложно и дългосрочно начинание, което изисква внимателно обмисляне, планиране и дисциплина. От съществено значение е да изберете инструменти и стратегии, подходящи за дългосрочните ви цели за пенсионно спестяване. Изборът на инструменти за вашето пенсиониране зависи от вас, но не забравяйте, че бездействието е най-лошата тактика. Ако все още не сте започнали, започнете да планирате и инвестирате сега, за да си осигурите комфортно и финансово стабилно пенсиониране в бъдеще.

3.4. ИСКАМ ДА ДАРЯ. НА КОГО ДА СЕ ДОВЕРЯ?

Споделянето е присъщо на човешката ни природа и може да се окаже, че сте склонни да споделите част от спечелените пари с други хора. Този акт на добронамереност се нарича **дарение**. Въпреки това, след като сте взели решение да направите дарение за конкретна кауза, от съществено значение е да проверите легитимността на получателя. Би било жалко да загубите трудно спечелените си пари поради това, че сте станали жертва на измама.

Преди да дарите пари, е важно да обмислите собственото си финансово състояние. Преценете **дали** наистина сте **в състояние да направите дарението** и как то се вписва

в бюджета ви. Помислете за това каква сума можете да си позволите удобно да внесете. Не позволявайте на емоциите или импулсивните мисли да ви водят, а внимателно обмислете решението си.

Даването на половината от цялата ви месечна заплата за любимия ви спортен клуб може да изглежда примамливо в началото, но в дългосрочен план може да се окаже лош избор за вашия бюджет.

Бъдете предпазливи, когато избирате **на кого да дарите**. Има многобройни измами и **мошенически схеми, които** се представят за законни каузи, които заслужават вашата подкрепа. Проверявайте легитимността на тези, които търсят помощ, тъй като измамниците често използват психологически тактики, за да повлияят на решението ви. Например може да срещнете статии или имейли в интернет, в които се посочва спешна нужда от медицинска или финансова помощ. Някои от тях са истински, но други може да са измамни. Даряването онлайн или чрез мобилни платформи също може да ви изложи на **рискове за киберсигурността**, като кражба на самоличност и други видове измами. Затова използвайте сигурни платформи за плащане и съхранявайте документацията, свързана с вашите дарения.

Бъдете бдителни, тъй като има уебсайтове, които имитират истински организации, подпомагащи нуждаещите се. **Проверете дали** лицето или организацията, които искате да подкрепите, са **автентични**.

За да сте сигурни, че подкрепата ви ще стигне до получателите, **дарявайте на лица или организации, които познавате** и на **които** имате доверие. Поинтересувайте се как се използва вашето дарение и даренията на другите. Можете да посочите целта на дарението си, например в инструкциите за банков превод. Дори легитимни благотворителни организации могат да **злоупотребят със средствата**, като ги използват за цели, различни от посочените от дарителя. Това може да се дължи на лошо управление, липса на надзор или други фактори. Затова е важно да сте наясно с целта на вашето дарение и с всички ограничения, които искате да поставите върху използването му.

Също така е по-лесно да се доверите на **добре познати местни или национални организации**. Чувате много за тях по телевизията или четете за тях в новините. Обикновено обществото и властите следят отблизо такива организации и това е допълнителен аргумент да им се доверите. Разбира се, дори такива организации могат да имат различни видове трудности и да се сблъскат с рискове.

Ако искате да подкрепите хора от други точки на Земята, можете да използвате различни инструменти за подкрепа, използвани от **международните организации**,

като например ООН. С днешните модерни технологии можете да подкрепите хора от различни точки на света дори с едно кликване на смартфона си.

Даряването може да доведе до намаляване на **данъците** ви. Свържете се със съответните публични органи, отговарящи за данъчното облагане във вашата страна, като например данъчната инспекция или данъчната служба, и се поинтересувайте как даренията влияят на данъците ви. По този начин можете да се възползвате от потенциалните стимули, които насърчават хората да правят дарения.

Можете също така да намерите полезна информация, свързана с даренията, в раздел 1.2 на настоящото ръководство (Спечелих пари - какво да правя по-нататък?)

ЧАСТ 4 - УПРАВЛЕНИЕ НА ЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ В КРИЗИСНИ СИТУАЦИИ

4.1. БЪДЕТЕ ВИНАГИ ГОТОВИ ЗА НЕОЧАКВАНИ СИТУАЦИИ

Животът е изпълнен с непредвидими събития, особено в областта на финансите. Подготовката за **кризи по** време на стабилни и финансово обезпечени времена може да ви помогне да се справите ефективно с предизвикателствата и дори да ги превърнете във възможности. От друга страна, ако се сблъскате с криза неподготвени, трудностите, с които се сблъсквате, вероятно ще бъдат по-сериозни. Предварителното планиране може да улесни преодоляването на такива ситуации.

Кризисните ситуации могат да бъдат под различни форми, като загуба на работа, икономически спад или глобални пандемии като COVID-19. За да преодолеете ефективно тези ситуации, **предварителната подготовка е от** съществено значение. Подготовката за криза обаче може да бъде предизвикателство, тъй като може да не знаете как точно ще изглежда тя или кога ще настъпи. Въпреки това, ако сте винаги готови, времето на кризата става по-малко критично.

Тъй като кризите могат да бъдат разнообразни, от решаващо значение е да разполагате с **универсална подготовка**, която да ви помогне да се справите с различните видове кризи. Гъвкавостта в подготовката ви е от ключово значение за успешното посрещане на несигурните обстоятелства.

Накратко казано, кризата може да бъде както икономическа, като например личен, национален или световен икономически спад, така и от друго естество, като война, пандемия или природни бедствия, които все пак засягат финансовата ви стабилност. **Икономическите кризи** обикновено са с ограничена продължителност и основната ви цел трябва да бъде да запазите финансовата си сигурност през този период. За да постигнете това, се нуждаете от източник на финансиране, който може да дойде от предишни или настоящи ваши дейности. С други думи, трябва ви пари, за да преминете през трудния период.

Най-лесният подход е да се **спестяват пари по време на икономическия просперитет и да се** използват при трудности. Икономическите кризи обаче могат да продължат няколко години, поради което е трудно да се натрупат достатъчно средства, които да ви издържат за такъв дълъг период. Ето защо подготовката за криза изисква **комбинация от различни стратегии**, а не да се разчита единствено на спестяването.

В кризисни ситуации може да имате право да получавате **плащания от обществената система за социална сигурност** или други механизми за подпомагане. Наличието на официален трудов договор и пълно социално осигуряване е от решаващо значение в такива моменти, тъй като може да осигури жизненоважна подкрепа в трудни ситуации.

Когато се подготвяте за криза, **започнете с оценка на разходите си** - парите, които харчите. Разходите ви трябва да съответстват на финансовото ви състояние и да можете да ги управлявате удобно. Във времена на икономически просперитет изкушението да харчите повече и да си купите по-добра кола или по-голям апартамент, може да е значително. Въпреки това в благоприятни финансови времена е важно да обмислите как ще се справите с финансите си, ако икономическата ситуация се влоши.

Преди да поемете значителни дългове, като например по-голям заем за покупка на по-голям имот, **помислете дали можете да изплатите дълга при различни сценарии**, като например загуба на работа, получаване на по-малка заплата или повишаване на лихвените проценти. Консултирайте се с кредитната институция или заемотателя, за да ви моделират тези ситуации. Уверете се, че решенията ви за разходите се основават на песимистичен, а не на оптимистичен сценарий. Помислете как ще управлявате разходите си, ако доходите ви намалее с 30% или 50%.

Ако възприемете **песимистичен подход към разходите си**, ще изпитате по-малко стрес по време на потенциални икономически кризи. Освен това ще разполагате с повече пари за спестяване, инвестиране, кредитиране или други възможности за генериране на допълнителни доходи. Наличието на финансов резерв през добрите времена ви дава възможност да управлявате разходите си по-ефективно и осигурява по-голям буфер за преодоляване на трудностите по време на икономически спад.

Важно е да се помни, че по време на благоденствие хората често са изпълнени с **прекомерен оптимизъм**. Вашата цел обаче трябва да бъде да осигурите стабилност на финансите си през целия си живот, а не само когато икономиката е в добро състояние.

Трябва да създадете **резервен или спешен фонд**, който да ви позволи да живеете **поне няколко месеца в случай на** внезапна загуба на доходи. Могат да се случат много непредвидени неща, които да ви оставят без доходи. Например, може да загубите работата си или да имате някакви здравословни проблеми. Затова включете формирането на такъв резерв сред приоритетите си и всеки месец отделяйте сума за тази цел. Изчислете каква сума трябва да заделяте всеки месец, за да формирате този резерв за определен период от време.

В таблицата по-долу е посочен размерът на препоръчителния фонд за спешни случаи въз основа на месечните ви разходи. Не се притеснявайте, ако не можете да постигнете тази цел бързо. Дори да имате известни спестявания, е по-добре, отколкото да нямате никакви, особено ако ги управлявате разумно.

Фигура 11. Размер на спешния фонд

Обичайни месечни разходи	Спешен фонд (3 месеца автономия)	Спешен фонд (6 месеца самостоятелност)
500 €	1,500 €	3,000 €
1,200 €	3,600 €	7,200 €
2,700 €	8,100 €	16,200 €

Тъй като не можете да предвидите точното естество на кризата, е разумно да държите част от резерва си в **банкова сметка**, както и в **брой**. Парите в брой могат да бъдат надеждна форма на плащане в извънредни ситуации, когато електронните методи за плащане може да не са достъпни. От съображения за сигурност обаче е най-добре да не държите големи суми пари в брой.

Уверете се, че разполагате с достатъчно пари в брой, за да покриете разходите си, в случай че кризата ограничи електронното банкиране, кредитните карти или тегленето от банкомат. Би било жалко да се сблъскате със затруднения, ако разполагате само с малка сума пари в брой, например 10 евро, което би направило невъзможно закупуването на стоки от първа необходимост.

Освен че разполагате с финансов резерв, е важно да **диверсифицирате източниците си на доходи**. Например, можете да наемете паркинг, да отглеждате пчели и да продавате мед успоредно с редовната си работа или да дадете под наем стая в апартамента или къщата си, за да генерирате допълнителни средства при нужда. Това може да осигури ценна подкрепа по време на криза. Тези **допълнителни източници на доходи** могат да работят успоредно с редовната ви работа или да бъдат създадени при възникване на криза.

Друг важен аспект на сигурността е наличието на място, където можете да **произвеждате собствена храна**. Например, ако сте наследили малка къща с градина и плодни дръвчета, тя може да ви осигури голяма подкрепа по време на криза. Отглеждането на собствена храна и наличието на малък подслон в селски район може да бъде от огромна полза в трудни времена. Дори и да живеете в града, наличието на основен опит в живота на село може да се окаже ценно.

Освен това, в зависимост от местоположението си, може да прекарвате повече време в събиране на горски плодове, риболов или събиране на билки за чай или лечебни растения, което допълнително повишава **самодостатъчността** ви **по време на криза**. Подобна дейност не само спестява финансите ви и увеличава самодостатъчността ви, но и допринася за психологическата ви стабилност, когато тя е най-необходима.

4.2. КАК ДА ДЕЙСТВАМЕ, КОГАТО ГОЛЕМИЯТ ИКОНОМИЧЕСКИ СПАД НАСТЪПИ

Управлението на парите ви по време на криза изисква различен подход в сравнение с нормалния икономически период. По време на криза трябва да дадете приоритет на основните разходи, като например жилище, храна и здравеопазване, и да намалите или премахнете несъществените разходи, като например развлечения или вечери. **Кризата увеличава различни рискове, които** застрашават личните ви финанси. Въпреки че тези рискове съществуват през цялото време, кризисната ситуация прави по-вероятно настъпването на негативни събития. Например, може да сте изправени пред по-голяма вероятност да загубите работата си или да намалите работното си време. Инвестициите ви могат да загубят стойност поради спад на цените или инфлация. По време на криза се увеличават престъпните дейности, което увеличава вероятността да станете жертва на измама или мошеничество.

Правителството може също така да намали програмите и механизмите за подпомагане, за да спаси публичните финанси.

Запазването на спокойствие в такива ситуации е изключително трудно, но това е първата стъпка за справяне със стреса, който се поражда от трудните икономически времена. Важно е да осъзнаете, че **трудните времена са временни** и ще дойдат по-добри дни. Ако сте загрижени за психологическото си равновесие поради стреса, причинен от критична финансова ситуация, винаги **обмисляйте да потърсите професионална помощ**. Може да намерите и полезна информация как да се справите с кризисната ситуация в раздел 2.5 (Лични финансови затруднения - действия и решения).

Ако сте успели да спестите някакви **средства за извънредни ситуации**, е необходимо да не се впускате направо в тези средства, а преди всичко да **направите стратегически план как да използвате най-малко от парите за извънредни ситуации**. Средствата за спешни случаи са предназначени да осигурят предпазна мрежа в трудни времена, така че ги използвайте разумно и имайте предвид потенциалната продължителност на кризата. Изготвянето на план е важна стъпка за стабилизиране на финансовото ви положение. Наличието на добре обмислен план ще ви позволи да преминете през кризата с по-голяма финансова стабилност. Дайте приоритет на **стратегическото използване на спестяванията си** за допълване на месечния бюджет и покриване на основни разходи, вместо да поддържате предишните си навици на харчене. Така ще увеличите средствата си и ще си осигурите буфер за непредвидени извънредни ситуации. Определянето на месечния бюджет трябва да включва само разходи, които не могат да бъдат намалени и са необходими за задоволяване на най-важните нужди. **Бюджетът трябва да бъде свит** в областите на ненужните разходи за пътуване, хранене и развлечения, може би дори размерът на наема може да бъде намален, ако е възможно да се преместите на по-малко място.

По време на финансова криза помислете за **допълнителни източници на доходи**, например **работа на непълно работно време** или на **свободна практика**. Можете също така да продадете ненужни вещи чрез гаражна разпродажба или онлайн платформи за допълнителни пари. Това може дори да ви послужи да се отървете от ненужните вещи и да почистите дома си.

Освен това **обмислете възможността да потърсите помощ** още преди ситуацията да стане критична. Не чакайте до последния момент. Вместо това се консултирайте с организации за подкрепа или обществени институции, които биха могли да ви помогнат в конкретната ситуация. Например може да успеете да **преговорите с данъчните** служби, за да разсрочите плащането на данъците си, да обсъдите

условията за погасяване на **кредита** с банката си или просто да се обърнете към благотворителна трапезария. Можете също така да преговаряте с доставчиците на **услуги** за по-ниски цени или за разсрочване на задълженията ви (ако има такива).

По време на финансова криза **предпазливият подход към пазаруването** е от съществено значение. Съсредоточете се върху намирането на **евтини алтернативи** и избягвайте ненужните луксозни разходи. Въпреки това трябва да сте внимателни и да **не се фокусирате единствено върху цената на стоките и услугите, които** купувате. **Качеството на** евтините стоки и услуги може да е такова, че в крайна сметка да се наложи да платите два пъти, за да получите това, което сте искали. Дайте приоритет на покупката на стоки от първа необходимост и проучете стратегии за пестене на пари, като например купуване на едро или използване на купони. Освен това обмислете възможността да възприемете **по-минималистичен начин на живот**, като преоцените нуждите си, което може да доведе до значителни икономии в дългосрочен план. Като внимавате за разходите си и правите съзнателен избор, можете да увеличите ресурсите си и да преодолеете финансовата буря по-ефективно.

Намаляването на хранителните отпадъци и прилагането на енергоспестяващи мерки у дома могат не само да облекчат живота ви по време на кризата, но и да въведат нова дисциплина в ежедневието ви и да осигурят ползи не само в краткосрочен, но и в дългосрочен план. Обмислянето на **автономни** устройства за **производство на енергия** също може да бъде добра идея, тъй като те могат да осигурят стабилен източник на енергия с фиксирани първоначални инвестиционни разходи. Като се съобразявате с тези неща, ще допринесете не само за личните си финанси, но и за важните общи каузи за **опазване на околната среда** и **подпомагане на** целите за **продоволствена сигурност**.

Съществуват много различни решения на финансовите затруднения и трябва да проявите гъвкавост при намирането и прилагането им. Например някои хора избират да **пътуват до страни с по-ниски разходи за живот** и да прекарат там зимата или дори по-дълъг период от време. Като прекарате зимата на място, където няма разходи за отопление, можете да спестите средства в тази област. Освен това това може да послужи като комбинация от спестяване на пари и време за почивка. Докато отсъствате, имате възможност и да дадете апартамента или къщата си под наем, което би донесло допълнителни приходи в бюджета ви. Това може да помогне за облекчаване на някои от финансовите предизвикателства, пред които може да сте изправени.

Освен това преодоляването на кризата заедно с другите може да бъде по-лесно. **Сътрудничеството** със семейството, приятелите и други хора може да бъде много

полезно. Например можете да **намалите разходите си** чрез съвместно пътуване с кола, споделяне на жилище или разделяне на разходите за абонамент.

Ако е необходимо, имате възможност да вземете **заем или да го рефинансирате, при условие** че намерите такъв с приемлив лихвен процент и други условия. Все пак не разглеждайте рефинансирането като основен избор и се уверете, че условията на всеки заем, който вземете, ви устройват. Вземането на заем с висок лихвен процент може да влоши още повече ситуацията.

По време на финансова криза сигурността на работното място става още по-важна. Ако имате **работа**, предприемете мерки, за да защитите нея и доходите си. Това може да включва **подобряване на професионалните ви умения** или поемане на **допълнителни отговорности**, за да покажете на работодателя си, че сте полезни. Възприемчивостта към усвояването на нови умения, необходими в условията на турбулентния пазар, може да повиши пригодността ви за заетост и да осигури предпазна мрежа срещу евентуални уволнения или съкращения. Освен това общувайте открито с работодателя си относно готовността си да се адаптирате към променящите се обстоятелства. Ако останете проактивни и гъвкави, ще демонстрирате своята ангажираност и стойност за работодателя, като също така ще станете по-необходими в трудните времена.

По време на финансова криза е естествено да се притеснявате за **инвестициите си**, но не трябва да реагирате импулсивно на краткосрочните пазарни движения. Вместо това помислете за консултация с финансов съветник, който може да осигури по-обективна гледна точка за вашия портфейл и да ви насочи в несигурните времена. Докато пазарът се колебае по време на кризата, от основно значение е да имате предвид дългосрочните си цели и да устоите на изкушението да правите драстични промени в инвестициите си. Успешното инвестиране предполага да останете отдадени на стратегията си и да не реагирате прекалено остро на кризисната ситуация. Дръжте се информирани за икономическото развитие и пазарните тенденции, но не позволявайте на постоянното обновяване на новините да определя решенията ви. Като останете търпеливи и дисциплинирани по време на кризата, вие се позиционирате за потенциален растеж и финансово възстановяване, след като пазарите се стабилизират.

Освен това обмислете възможността да **потърсите професионален съвет от** финансови експерти, като например финансови съветници, банкир или обществени организации и институции. Те могат да предоставят важна информация и опит, за да ви помогнат да вземате информирани финансови решения.

Като цяло финансовата ви стабилност по време на кризата трябва да бъде подготвена преди тя да настъпи. Ако не сте се подготвили предварително, тогава всички мерки, които ще вземете по време на кризата, ще бъдат спешни мерки, които могат само да смекчат въздействието на кризата. Много по-ефективно е обаче да управлявате правилно финансите си в добри времена. Тогава кризата ще изисква само известно адаптиране на управлението на личните ви финанси и дори може да ви предостави възможности (вж. раздел 4.3 - Възможности през кризисния период).

4.3. ВЪЗМОЖНОСТИ ПО ВРЕМЕ НА КРИЗАТА

Финансовите или икономическите кризи могат да имат различни отрицателни последици, като загуба на работа, намаляване на доходите и загуба на инвестиции. Важно е обаче да се признае, че **кризисните ситуации могат да предоставят и възможности**, за които трябва да се подготвите. Например по време на финансов спад някои инвестиции могат да станат подценени, което създава възможност за **закупуване на акции, облигации или други активи на по-ниска цена**. Когато икономиката в крайна сметка се възстанови, тези инвестиции могат да поскъпнат, което ще доведе до по-висока възвръщаемост.

Друга потенциална възможност е, че по време на финансова криза **централните банки могат да намалят** лихвените проценти, за да насърчат разходите и инвестициите. Това може да **направи заемите по-евтини** и да спомогне за намаляване на разходите за ипотeki, дългове по кредитни карти и други заеми. Освен това по време на финансова криза **търговците на дребно могат да намалят цените на стоките и услугите**, за да стимулират продажбите, предоставяйки възможност за закупуване на стоки на по-ниска цена. Възможно е също така да разполагате с **повече време, за да придобиете нови умения или да продължите образованието си**, което може да доведе до по-добри перспективи за работа или по-високи доходи в бъдеще. Освен това по време на финансова криза **правителствата могат да предложат** програми за **финансова помощ** или друга подкрепа, за да помогнат на онези, които изпитват финансови затруднения. Трябва да разгледате всички тези елементи и да определите кои са възможностите, които биха ви позволили да преодолеете кризисната ситуация.

Въпреки това по време на финансов спад **бъдете предпазливи с инвестициите си и се съсредоточете върху активи, които могат да устоят на икономическите предизвикателства**. Въпреки че никоя инвестиция не е напълно безрискова, някои варианти са по-устойчиви от други. Например облигациите, емитирани от правителството, са сравнително сигурен вариант, макар че е възможно лихвите, изплащани на инвеститорите в периода на кризата, да изглеждат непривлекателни за непрофесионалните инвеститори.

За никого не е тайна, че различните отрасли се справят с кризисни ситуации по-добре от други. Знаейки това, може да пожелаете да инвестирате в т.нар. **дефанзивни акции**, емитирани от компании, които са по-слабо засегнати от икономически

спадове. Техните продукти или услуги са от съществено значение или се ползват с голямо търсене независимо от икономическите условия. Това се отнася например за компании, действащи в секторите на здравеопазването, потребителските стоки и комуналните услуги.

Друга възможност са **акциите, изплащащи дивиденди**, които могат да осигурят стабилен поток от приходи по време на финансов спад. Компаниите, които непрекъснато изплащат дивиденди, са по-стабилни. Например, има компании, които се наричат "дивидентни аристократи". Те са известни с това, че постоянно изплащат и увеличават дивидентите на своите акционери (например в продължение на последователни 25 или повече години). За да бъде аристократ на дивидентите, компанията трябва да отговаря и на някои други критерии. Инвеститорите ги намират за привлекателни, тъй като предлагат надежден поток от доходи, дори и през несигурни икономически периоди.

Цените на **недвижимите имоти** също могат да бъдат много привлекателни в кризисни ситуации. Възможно е дори по време на криза да се спука т.нар. балон на

недвижимите имоти, което ще доведе до драстичен спад на цените им. Може би това ще бъде възможност да закупите първия си апартамент или къща. Ако обмисляте да вземете кредит за покупка на недвижим имот, имайте предвид, че макар много кредитни институции да намалят отпускането на кредити по време на криза, все още може да има кредитни доставчици, които са готови да се възползват от пазарната ситуация, при която другите не отпускат кредити. Тези доставчици може да са заинтересовани да навлязат на пазара или да разширят своя дял на кредитния пазар, като предлагат кредити при атрактивни условия и лихвени проценти. Ако се чувствате сигурни, че ще вземете кредит по време на криза, потърсете такива доставчици на кредити. Все пак имайте предвид, че финансовата криза не гарантира непременно спад в цените на недвижимите имоти. Всъщност може да е точно обратното, в зависимост от характера на кризата и мерките, прилагани от правителствата и централните банки за справяне с нея. Затова действайте адекватно и обмисляйте конкретните обстоятелства, преди да вземете каквото и да било решение.

За да инвестирате ефективно в периода на криза, е важно да се консултирате с **професионалисти** в тази област. Като се съсредоточите върху активи, които вероятно ще бъдат по-устойчиви при икономически предизвикателства, можете да защитите финансите си и да преодолеете бурята на финансовия спад.

От друга страна, финансовата **криза дава възможност за преоценка на приоритетите, което** води до **подобряване на процеса на вземане на финансови решения в бъдеще**. Преживяването на криза може да ви подтикне да управлявате по-добре разходите си и да развиете по-силна финансова дисциплина и управление в дългосрочен план. Възползвайте се от тази възможност, тъй като уроците, научени по време на кризата, ще ви послужат добре в бъдеще.

По време на кризисни периоди, тъй като те предлагат и възможности, е важно не само да създадете резервен фонд, но и да заделите пари за създаване на **фонд за възможности**. Както се казва, в определени кризисни ситуации "парите в брой" могат да станат "цар". Наличието на пари в брой по време на криза може да ви отвори различни възможности. Това обаче не винаги е така. По време на кризата инфлацията може да е висока и натрупването на пари в брой и съхраняването им също може да се отрази негативно на финансите ви.

Повечето възможности се появяват, когато кризата достигне най-ниската си точка. Затова е изключително важно да прецените внимателно кога да използвате парите си за инвестиране и да се възползвате от тези възможности. Също така бъдете предпазливи да **не инвестирате твърде голяма част** от финансите си, тъй като трябва да се издържате през целия период на кризата. Да инвестирате **твърде рано** и да бъдете принудени да продадете инвестициите си в още по-нисък момент може да

бъде пагубно за личните ви финанси, превръщайки потенциалните възможности в по-дълбока кризисна ситуация. **Не използвайте резервния си фонд за инвестиране,** дори изкушението да е много голямо.

Трябва също така да имате предвид, че **инвестиционните рискове са още по-големи по време на криза** в сравнение с нормалните икономически периоди. Затова е важно да спазвате всички правила, свързани с диверсификацията на инвестиционния портфейл, и да сте подготвени за допълнителни разходи, които някои инвестиции може да изискват, преди да генерират доход. Например, ако решите да инвестирате в недвижим имот по време на спад на цените и го отдадете под наем, може да са необходими няколко години, за да намерите наематели поради намаленото търсене. Дори и да намерите наематели, непредсказуемата кризисна ситуация създава допълнителни рискове, като например наемателите да не плащат наем. Дружествата, в които инвестирате, също са изправени пред по-високи рискове по време на криза, така че инвестирането в такива моменти не трябва да се ръководи от прекомерен оптимизъм.

Консултацията с финансови специалисти е особено важна, ако инвестирате в период на криза, тъй като пазарите също са силно повлияни от ирационалното поведение на инвеститорите, като например паниката. Ето защо трябва да се консултирате с тези, които добре разбират как най-добре да инвестирате по време на криза и как да реагирате на различните сътресения на пазара.

Ако това е първата финансова **криза**, с **която** се сблъсквате, тя най-вероятно ще ви послужи **като платформа за обучение, която** ще ви позволи да трупате опит, вместо да се възползвате от възможностите, които предлагат подобни ситуации. Икономиката обаче е циклична, с възходи и падения, които могат да окажат значително влияние върху личните ви финанси. Ученето от предишни кризисни ситуации може да ви подготви по-добре за това, което предстои в бъдеще (вж. раздел 4.4 - След като кризата отmine).

4.4. СЛЕД КРАЯ НА КРИЗАТА

Може би е трудно да се реши дали финансовата или икономическата криза е приключила. Все пак има някои **признаци, които могат да покажат, че края на кризата** наближава. Един от основните показатели за приближаващия край на кризата е **повишаването на икономическия растеж**. Това може да се измери с показатели като ръст на БВП, равнище на заетост и потребителски разходи. Освен това **повишаването на** показателите на **пазара на акции**, лихвените проценти и наличието на кредити също могат да бъдат признаци, че кризата започва да отшумява. **Възстановяването** на някои **специфични отрасли, които** бяха силно засегнати от кризата, като например жилищния сектор или производството, също може да показва, че кризата започва да отшумява. Макар че има редица други специфични показатели, може да усетите, че кризата приключва дори от **медиите**, които непременно ще съобщят за това.

Важно е обаче да не забравяте, че **изходът от кризата може да бъде бавен и постепенен** процес и че по пътя може да има **пречки**. Ето защо трябва да **останете бдителни и** да продължите финансовата **дисциплина от** времето на кризата, докато не се уверите, че лошите времена са отминали.

Кризисната ситуация може да изтощи финансите ви и да ви изтощи физически и емоционално. Ето защо е изключително важно да **отделите време, за да се възстановите** от тежката работа и управлението, с които трябваше да се справите по време на кризата. От вас зависи да решите как най-добре да се възстановите - дали това ще е да отидете на почивка, да се занимавате със спорт, да четете книги, да гледате филми или друга дейност, която намирате за подходяща. Този период на почивка не само ще ви помогне да се възстановите, но също така ще ви позволи да обмислите трудностите и предизвикателствата, с които сте се сблъскали, и да обмислите коя посока искате да следвате в бъдеще.

Кризата може значително да промени пейзажа, в който живеете или работите. Ето защо, след като тя отmine, трябва да прецените отново кое е най-доброто за вас и вашето финансово положение. Струва ли си да продължите да работите при същия работодател, или е време да започнете собствена предприемаческа дейност? Трябва ли да помислите за подобряване на продуктите или услугите си? Отделянето на време за обмисляне на тези въпроси е от решаващо значение, тъй като то ще определи пътя ви за бъдещето и начина, по който ще инвестирате работната си енергия и ще организирате финансите си. Това служи като ваш **стратегически план за бъдещето!**

След като решите какво да правите по-нататък и стартирате дейностите, започнете да мислите как да **попълвате резервите си**, изчерпани по време на кризата. Макар че по принцип икономиката е циклична и големите икономически кризи имат тенденция да не се повтарят веднага една след друга, реалността може да е различна. Икономически спад, пандемии, войни - много неща могат да се случат, да не говорим, че никога не можете да сте сигурни за собственото си положение. Ето защо попълването на резервите трябва да бъде един от приоритетите ви, след като кризата отmine.

Ако сте взели заем или няколко заема, за да се справите с кризата, от съществено значение е да **дадете приоритет на намаляването на дълга си**, за да стабилизирате

финансовото си състояние и да сведете до минимум лихвените плащания. Възможно е обаче по време на криза лихвените проценти да са сравнително ниски в зависимост от вида на кризата и мерките, прилагани за борба с нея. Ако се окажете в ситуация с нисък лихвен процент по кредита си, трябва внимателно да помислите дали не е по-добре да погасите дълга си по-бързо, отколкото се изисква в договора за кредит. Ако имате заем с нисък лихвен процент, може би е изгодно да го запазите, вместо да бързате да го погасявате. Бихте могли да използвате паричните си средства за други цели, а не за погасяване на дълга преди срока му.

Ако по време на кризата сте управлявали ефективно финансите и дейностите си, може да се окаже, че сте придобили определени активи (например инструменти за професионалната си дейност, недвижими имоти, акции), повишили сте професионалната си квалификация, отпуснали сте или сте получили заеми или сте предприели други действия, които са ви позволили да преодолеете кризата или да се възползвате от възможностите. Сега е **време да помислите как да извлечете най-добра полза от действията, предприети през кризисния период.**

Ако сте закупили акции по време на кризата, помислете внимателно и се консултирайте със специалисти по финанси за най-подходящия момент да продадете тези акции, или може би е по-добре да ги задържите и да получавате редовно дивиденди, например. Във всеки случай трябва да преразгледате инвестиционния си портфейл, така че сега той да е подходящ за възходящата икономика, а не за периода на кризата. Ако сте придобили нови професионални умения, възползвайте се от възможността да извлечете максимална полза от тях, тъй като икономиката се възстановява и се наблюдава нарастващо търсене на услуги и стоки, както и покачване на цените на различни активи - от акции до недвижими имоти.

Извличането на поуки от кризисни ситуации е от основно значение за личните ви финанси в дългосрочен план. Затова отделете време да погледнете назад и да помислите **какво е било правилно и какво не**. Бяхте ли достатъчно подготвени за кризата? Кои от действията ви бяха най-ефективни и къде срещнахте предизвикателства? През живота има много кризи и е важно да си направите изводите възможно най-рано, така че по време на следващата криза тя да се превърне във възможност за вас, а не в бедствие.

В идеалния случай трябва да напишете **всичко в писмен вид** и да го съхранявате в папка на компютъра или на хартиен носител, за да не забравите научените уроци. Не си мислете, че ще "запомните" всичко, което сте научили, и не е необходимо да го записвате писмено. Хората са склонни да забравят нещата и би било вредно да загубите наученото и да не го използвате в бъдеще. Животът ще продължи да се променя и вие трябва да се върнете към уроците, научени по време на кризата. Тези

уроци не само ще ви помогнат да се подготвите за следващия икономически спад, но и ще ви позволят да използвате този опит, когато икономиката тръгне гладко.

Създайте таблица с колони за "какво се е объркало" и "какво се е получило правилно" и запишете **забележките и решенията си**. Преценете дали си е струвало да купувате акции, автомобил, недвижим имот или да инвестирате в собственото си образование по време на кризата. Преценете дали си е струвало да пътувате до страни с по-ниски разходи за живот, за да спестите разходи, които иначе бихте направили в собствената си страна (отопление, електричество, храна, газ и др.). Обяснете в тази таблица защо смятате, че съответните ви действия са били правилни или погрешни, или какво бихте направили по различен начин в бъдеще.

